

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LV

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2018 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LV

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXVIII

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, HORIA CIUGUDEAN, O depunere rituală aparținând culturii Petrești descoperită la Uioara de jos <i>A ritual deposition assigned to the Petrești culture found at Uioara de jos</i>	9
MIHAELA-MARIA BARBU, MIHAI GLIGOR, Industria litică cioplită aparținând grupului cultural Foeni din situl de la Alba Iulia- „Lumea Nouă” (jud. Alba) (I) <i>Chipped lithic industry belonging to Foeni cultural group from Alba Iulia - Lumea Nouă archaeological site (Alba county) (I)</i>	23
CRISTIAN IOAN POPA, Through the darkness of prehistory. The pyxis or the Coțofeni oil lamp from Gheja <i>Prin întunericul preistoriei. Pyxida sau candela Coțofeni de la Gheja</i>	57
CAROL KACSÓ, Așezarea din epoca bronzului de la Oarța de Sus – Dealul Stremțului <i>Die Bronzezeitliche Siedlung von Oarța de Sus – Dealul Stremțului</i>	67
MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Un colier din aur cu pandantive și o pereche de cercei, din aur, din situl cetății dacice de la Căpâlna (com. Săsciori, jud. Alba) <i>A golden necklace with pendants and a pair of golden earrings From Dacian fortress Căpâlna (Săsciori village, Alba county)</i>	87
RADU CIOBANU, Pictorul roman la lucru – detalii tehnice și câteva probleme de iconografie ale picturii antice de șevalet <i>Le peintre romain au travail – details techniques et quelques problemes sur l’iconographie de la peinture antique de chevalet</i>	125
CĂTĂLIN PAVEL, The only Icarus statuette from Dacia: a military appropriation of the Icarus myth? <i>Singura statueta a lui Icar din Dacia: mitul lui Icar în mediul militar?</i>	155
FLORIN CIULAVU, MIHAELA BLEOANCĂ, Contribuții la studiul	

	sectorului sudic al canabelor romane de la Apulum / <i>Municipium Septimium Apulense</i> . Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la Alba Iulia, str. Izvorului, nr. 5 <i>Contributions to the study of the southern sector of Roman canabae from Apulum / Municipium Septimium Apulense. Preliminary report on preventive archaeological research from Alba Iulia, str. Izvorului, no. 5</i>	171
MIHAELA BLEOANCĂ,	Instrumente medicale descoperite recent la Apulum <i>Medical instruments recently discovered at Apulum</i>	219
ADRIAN COSMIN BOLOG, OVIDIU MAXIM OARGĂ,	O nouă cercetare în necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor-„, Podei“ <i>A new research in the Roman necropolis from Apulum, Dealul Furcilor - „, Podei“</i>	229
DAN ANGHEL, GEORGE VALENTIN BOUNEGRU,	O stelă funerară descoperită la Ighiu, jud. Alba <i>A funerary stela discovered at Ighiu, Alba county</i>	251
AUREL DRAGOTĂ, MIHAI BLĂJAN,	The military entourage of Gyula as shown by the burial place in Alba Iulia – Izvorul Împăratului (10 th -11 th century) <i>Anturajul militar al lui Gyula ilustrat de cimitirul de la Alba Iulia – Izvorul Împăratului (sec. X-XI)</i>	259
AUREL DRAGOTĂ, VALENTIN DELEANU, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, ANCA MATIȘ, MIHAI BLĂJAN,	Tipologia inventarului din cimitirul de la Alba Iulia - Izvorul Împăratului (sec. X-XI) <i>The categorization of the funeral artefacts from Alba Iulia – Izvorul Împăratului cemetery site</i>	325
MONICA-ELENA POPESCU,	Considerații privind un pandantiv bizantin de la Alba Iulia - Izvorul Împăratului <i>Observations about a Byzantine pendant from Alba Iulia - Emperor's Spring</i>	353
LAURA MAGDAN, AUREL DRAGOTĂ,	Cercetările arheologice de la Alba Iulia - Canton C.F.R. (1961-1962) <i>Archaeological excavations from Alba Iulia - Canton C.F.R (1961-1962)</i>	361
RADU OTA, CRISTIAN TITUS FLORESCU, BOGDAN PÂCLIȘAN,	Alba Iulia și invaziile turco-tătare din anii 1658 și 1661, reflectate prin descoperiri arheologice recente <i>Alba Iulia and the Turkish-Tartar invasions from 1658 and 1661, reflected by recent archaeological discoveries</i>	379

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII
RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

- SORIN ȘERBAN, Reconstituirea unei cupe din perioada romană
Restoring a bowl of the Roman period 391

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ
REVIEWS AND READER'S NOTES

- SABIN ADRIAN LUCA, Cosmin Ioan Suciu, *Cultura Vinča în Transilvania*, Bibliotheca Brukenthal XLIV, Sibiu, 2009, Editura ALTIP, ISBN 978-973-117-250-7 397
- CRISTINEL FÂNTÂNEANU, Ion Tuțulescu, *Perioada de tranziție spre epoca bronzului în zona deluroasă și montană a Olteniei*, Tg. Jiu, Ed. Măiastra, 2016, 280 pagini, 83 figuri, 5 hărți 417
- RADU OTA, Mihai Chiriac, *Bazinul Târnavelor în epoca romană*, Mediaș, Iași, Editura Studis, 2016, 232 pagini, 23 figuri color 421
- FLORIN CIULAVU, Carmen Maria Petolescu, *Daco-Moesica. Studii de numismatică și gliptică*. Ediție îngrijită de Constantin C. Petolescu și Ștefan Vasiliță, București, Editura Academiei Române, 2017, 364 p 425
- RADU CIOBANU, P. Wilkinson, *Pompeii – An Archaeological Guide*, London, New York, 2017, 240 pag., 32 planșe color, 60 fig. alb negru 427
- RADU OTA, Iosif Vasile Ferencz, *Muzeul din Deva. Arc peste timp*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, 166 pagini 429
- RADU OTA, Horațiu Groza, *Muzeul de Istorie din Turda (1943-2013)*, Cluj-Napoca, Editura Grinta, Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 2013, 137 pagini, 103 imagini alb-negru și color 433
- Lista autorilor 437

**CONTRIBUȚII LA STUDIUL SECTORULUI SUDIC AL CANABELOR
ROMANE DE LA APULUM / *MUNICIPIUM SEPTIMIUM APULENSE*.
RAPORT PRELIMINAR PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE
PREVENTIVE DE LA ALBA IULIA, STR. IZVORULUI, NR. 5**

Florin CIULAVU
Mihaela BLEOANCĂ
Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea

Cuvinte cheie: *canabae, municipium Septimium Apulense*, epoca romană, cercetări arheologice, fibule, inele, monede, obiecte de os și corn.

Key words: *canabae, municipium Septimium Apulense*, roman epoch, archaeological researches, brooches, rings, coins, bone and antler objects.

Introducere.

Cu ocazia unor cercetări arheologice preventive întreprinse la Alba Iulia - Dealul Furcilor, în sectorul sudic al canabelor romane, s-au înregistrat o serie de descoperiri care merită semnalate. Mai precis, în anii 2016 și 2017 au fost executate trei cercetări arheologice preventive (**pl. 1/2**)¹. Prima dintre ele a fost efectuată în vederea introducerii utilităților pe o stradă privată, pentru care s-a cercetat o secțiune cu lățimea de 2,20 m și lungimea de 83 m (proprietari Bucin Adina Maria și Dăian Ioan Radu; cercetare realizată în iulie 2016). Celelalte două au vizat descărcarea de sarcină arheologică a zonelor în care urmează să se construiască două locuințe, la numerele 5B (proprietar Dăian Ioan Radu; cercetare realizată în martie-aprilie 2017) și 5 (proprietari Gomboș Corneliu și Gomboș Virginia; cercetare realizată în aprilie-iunie 2017)².

În zonele investigate de noi s-au înregistrat numeroase descoperiri din epoca romană (sec. II-III p.Chr.) și câteva din evul mediu timpuriu (sec. X). Datările s-au putut face pe baza unor piese metalice descoperite. Așadar, pentru epoca romană sunt foarte importante fibulele și monedele. Între fibule am identificat discul unei piese geometrice emailate³, care se datează în sec. II p.Chr., iar alte două piese, databile în sec. III p.Chr., sunt o fibulă în forma literei

---

¹ Colectivele de cercetare au fost compuse din Florin Ciulavu (responsabil științific), Mihaela Bleoancă, George Bounegru, Ilie Lascu (membri).

² Un scurt raport asupra acestei cercetări a fost predat pentru publicare în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România* (Ciulavu et alii 2018).

³ Cociș 2004, Tip 24a1a. O analogie perfectă am identificat și în Gallia (Feugère 1985, Pl. 148/1866).

T⁴ și alta, cu piciorul întors pe dedesubt⁵. Pentru evul mediu, pe lângă ceramica specifică, a fost descoperit un fragment de pandantiv - lunulă⁶ și un inel cu chaton, care datează complexele în a doua jumătate a secolului X. Descoperirile de epocă romană sunt reprezentate prin fântâni, gropi, șanturi, morminte de incinerare, la care se adaugă câteva ziduri și fundații de ziduri, iar cele medievale sunt reprezentate prin locuințe adâncite și gropi menajere. Suprafețele cercetate sunt amplasate în vecinătatea unor imobile pentru care în anii precedenți s-au efectuat cercetări arheologice preventive; o parte dintre acestea au fost incluse în literatura de specialitate⁷.

Scopul acestui articol este de a valorifica din punct de vedere științific importante rezultate obținute în timpul cercetărilor amintite. Precizăm faptul că prezentarea noastră nu va fi una exhaustivă, deoarece anumite categorii de materiale vor fi publicate separat, detaliat (obiectele de os și corn, piesele de echipament militar, monedele, jetoanele din ceramică și materialele medievale).

Istoricul cercetărilor în zonă.

Cercetările arheologice întreprinse la Alba Iulia - *Dealul Furcilor* sunt numeroase, în zona respectivă fiind înregistrate locuiri din preistorie (la baza terasei), epoca romană, post romană și medievală timpurie (la marginea nordică a necropolei romane din Dealul Furcilor - *Podet*) și o mare necropolă romană unde au fost descoperite foarte multe morminte de înhumare și de incinerare⁸.

Terenul pe care am efectuat cercetările arheologice se află în zona afectată de cel de-al doilea oraș roman de la Apulum⁹. Despre aceasta se știe că a fost în trecut ocupată de canabele Legiunii a XIII-a Gemina, devenite sub Septimius Severus *Municipium Septimium Apulense*, în anul 197¹⁰, iar mai târziu, după unele opinii, *municipium*-ul a devenit *Colonia Nova Apulensis*, în timpul lui Traianus Decius¹¹. Se pare că locuirea de tip *canabae* s-a dezvoltat în sec. II p.Chr. la est și sud de castru, urmând ca după ridicarea la rang de *municipium* să se extindă spre vest, sud-vest și nord-vest¹². Investigațiile

⁴ Cociș 2004, Tip 39b4c3.

⁵ *Ibidem*, Tip 37b2a.

⁶ La Alba Iulia a mai fost descoperit un astfel de pandantiv, asemănător cu piesa noastră: Blăjan 2004, fig. 144; Dragotă 2014, fig. 48/5.

⁷ Rodean, Ciobanu 1996, p. 3-4; Ciobanu, Rodean 1997, p. 177-196; Ciobanu *et alii* 2000, p. 293-339; Dragotă 2006, p. 133, 135; Inel 2007, p. 61-62.

⁸ Macrea, Protase 1959, p. 435-452; Protase 1960, p. 397-405; Protase 1961, p. 407-410; Protase 1974, p. 134-159; Ota 2009, p. 23-47; Gligor *et alii* 2010, p. 117-139; recent a fost publicată o teză de doctorat dedicată necropolei romane din Dealul Furcilor – „Podet” (Bolog 2017).

⁹ Ota 2012, p. 43.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

¹¹ Moga 1987, p. 157.

¹² Ota 2012, p. 43.

arheologice precedente au scos la iveală un nivel de locuire romană care, potrivit descoperitorilor, începe cu perioada lui Hadrian, imediat după edificarea castrului de piatră al legiunii¹³.

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii ani în *canabae* / *Municipium Septimium Apulense* sunt multe la număr, însă doar o parte dintre ele au fost incluse în circuitul științific, iar multe sub forma unor rapoarte de săpătură. Așadar, săpături au fost realizate în sectorul sudic¹⁴, estic¹⁵, sud-estic¹⁶, sud-vestic¹⁷ și nord-vestic¹⁸. La acestea adăugăm lucrarea de doctorat a lui R. Ota, care abordează situația canabelor și evoluția acestora în *municipium*¹⁹, și alte contribuții în care sunt prezentate artefacte descoperite în mai multe zone din *canabae*²⁰.

Pe lângă vestigiile romane, în respectiva zonă există un număr relativ mare de descoperiri datând din epoca medievală timpurie²¹, din care amintim câteva locuințe și gropi²². În general, complexele medievale timpurii conțin multe materiale din epoca romană, dintre care unele au fost refolosite, observație valabilă și în cazul cercetărilor întreprinse de noi.

Scurtă prezentare a cercetărilor.

Înainte de a discuta complexele arheologice și materialele descoperite, se impune să realizăm o scurtă prezentare a celor trei cercetări întreprinse în anii 2016 și 2017 în punctele amintite mai sus.

Prima dintre ele – S I / 2016 (pl. 2-8) a fost realizată în vederea introducerii utilităților pe o stradă privată care deservește imobilele de pe str.

¹³ Ciobanu, Rodean 1997, p. 177-196; Ciobanu *et alii* 2000, p. 293-339; Ota 2012.

¹⁴ Rodean, Ciobanu 1996, p. 3-4; Ciobanu, Rodean 1997, p. 177-196; Ciobanu *et alii* 2000, p. 293-339; Ciobanu 2002, p. 138-139; Inel 2004, p. 202-206; Ciușescu, Gligor 2006, p. 237-251; Ciută 2006d, p. 64-66; Ciută *et alii* 2006a, p. 201-209; Moga *et alii* 2010, p. 24-26; Timofan 2010, p. 105-116; Ciulavu *et alii* 2018.

¹⁵ Rusu-Bolindeț 1994, p. 2-4; Rusu-Bolindeț *et alii* 2001, p. 35-37; Rusu-Bolindeț 2002, p. 26-27; Rusu-Bolindeț *et alii* 2004, p. 36-38; Drîmbărean 2004, p. 175; Rusu-Bolindeț *et alii* 2008, p. 39-40; Rusu-Bolindeț *et alii* 2009, p. 69-71; Rusu-Bolindeț *et alii* 2010, p. 30-32; Rusu-Bolindeț *et alii* 2011, p. 13-16; Rusu-Bolindeț *et alii* 2015, p. 23-26; Rusu-Bolindeț *et alii* 2017, p. 14-17; Ciută *et alii* 2006b, p. 219-232; Drîmbărean 2006b, p. 50-51; Drîmbărean 2006c, p. 52-54; Ciută *et alii* 2006c, p. 59-64; Lascu *et alii* 2011, p. 255-267.

¹⁶ Drîmbărean 2006a, p. 46-47; Gligor *et alii* 2006, p. 68-69.

¹⁷ Drîmbărean 2004, p. 174; Inel, Deleanu 2004, p. 180-187; Ciută 2006a, p. 193-199; Inel 2006, p. 233-236.

¹⁸ Ciută 2006b, p. 44-46; Ciută 2006c, p. 211-218; Drîmbărean 2006d, p. 55; Bounegru 2007, p. 157-173.

¹⁹ Ota 2012.

²⁰ Ota, Bounegru 2009, p. 65-107; Ota Bounegru 2010, p. 135-145.

²¹ Băcuț-Crișan 2014, p. 615-643 și bibliografia.

²² Câteva locuințe cercetate în zonă au rămas inedite; materialele se păstrează în Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.

Izvorului, nr. 5, 5A, 5B și 5C (proprietari: Bucin Adina Maria și Dăian Ioan Radu). Astfel, cele trei șanțuri pe care urmau să fie introduse conductele și cablurile au fost unite într-o secțiune cu lățimea medie de 2,20 m, pe toată lungimea străzii (83 m). Această secțiune magistrală a fost împărțită în carouri cu lungimea de 2 m; au rezultat 40 de carouri de 2 m și un carou de 3 m.

În secțiunea cercetată există două zone în care a fost identificat strat de cultură, cele cinci complexe arheologice abordate făcând parte din respectivele zone. În stratul de cultură au fost descoperite foarte multe fragmente ceramice din epoca romană și din evul mediu timpuriu (sec. X). Două complexe conțin exclusiv ceramică din epoca romană, iar în celelalte trei au fost descoperite artefacte din ambele epoci menționate.

Cea de-a doua cercetare – S I / 2017 (pl. 9-13) a fost prilejuită de construirea unei locuințe pe str. Izvorului, nr. 5 B (proprietar Dăian Ioan Radu). Suprafața imobilului (190 mp) a fost împărțită în două secțiuni. Complexele arheologice descoperite (pl. 10) datează din epoca romană și din evul mediu timpuriu (sec. X), fiind împărțite după cum urmează: patru morminte romane de incinerare (M1-M4)²³, o groapă cu material roman (Cx 4), dărâmătură dintr-o locuință romană (Cx 1), fundația unui zid de epocă romană, un șanț din epoca romană, o locuință medievală (Cx 2) și două gropi medievale (Cx 3, Cx 5).

Cea de-a treia cercetare – S II / 2017 (pl. 14-28) a fost realizată în vederea descărcării de sarcină arheologică a unui teren de pe str. Izvorului, nr. 5 (proprietari Gomboș Corneliu și Gomboș Virginia), în vederea construirii unei locuințe. Pe suprafața cercetată (175 mp) au fost descoperite 28 de complexe arheologice, din care 27 datează din epoca romană (final de sec. II – sec. III p.Chr.) și unul din evul mediu timpuriu (sec. X); la acestea se adaugă ziduri și fundații de ziduri (pl. 19/1-3; 20/1-4) care aparțineau unor clădiri din *canabae* și din *Municipium Septimium Apulense*, fiind datate pe baza unor fibule și a unor monede.

Complexele din epoca romană și câteva discuții istorice.

În cele trei cercetări au fost descoperite 43 complexe arheologice, din care 38 datează din epoca romană, iar cinci dintre ele au putut fi încadrate în sec. X. Așa cum am menționat și mai sus, între cele romane am identificat și patru morminte de incinerare, care nu vor fi analizate cu această ocazie. Așadar ne rămân 34 de complexe databile în epoca romană asupra cărora ne vom concentra atenția cu această ocazie. Dintre acestea șapte sunt fântâni (toate au fost identificate în S II / 2017), două șanțuri (identificate în S I / 2016 și S I / 2017),

---

²³ Acest grup de morminte izolate a fost identificat la o distanță destul de mare de limita nordică a necropolei (aproximativ 100 m); mormintele nu vor fi abordate în acest articol.

patru reprezintă dărâmături din locuințe (identificate în toate cele trei cercetări), iar 21 sunt gropi menajere și de provizii (identificate în toate cele trei cercetări).

Între cele cinci complexe descoperite în S I / 2016 am identificat patru databile în epoca romană. Două dintre acestea sunt reprezentate de dărâmături ale unor locuințe, formate din multă piatră și multe tegule, între care am găsit cantități mari de ceramică. Prima dintre ele, notată Cx 1, a fost descoperită în carourile 4-7, la adâncimea²⁴ de 0,32 m (**pl. 2/1-2; 6**). Materialele identificate între dărâmături sunt reprezentate de cantități mari de ceramică, între care am recuperat și o amforă întregibilă (**pl. 5/1-2**), material tegular (**pl. 2/1**), între care am identificat și o cărămidă fragmentară cu ștampila LEG XIII G (**pl. 8/7**), o monedă de bronz aflată în stare de conservare mediocră (nu a putut fi identificată), un opaiț fragmentar (**pl. 8/6**) de tip Firmalampen, des întâlnite în descoperirile de la Apulum²⁵, un ac de os fragmentar, o lamă de cuțit fragmentară și multe cuie de fier. În ceea ce privește tipul de ștampilă de pe cărămidă, menționăm că este documentat destul de frecvent între descoperirile înregistrate la Apulum²⁶.

O situație similară cu cea descrisă mai sus am întâlnit în carourile 40-41, unde, la adâncimea de 0,20 m am surprins o dărâmătură dintr-o altă locuință (Cx 5). Între tegule și piatră a fost descoperit un fragment de coronament al unei baze de statui (**pl. 7/1**). Piesa a fost realizată din calcar, având dimensiunile de 0,625 X 0,465 m. Pe margine prezintă o inscripție (**pl. 7/3**), iar câmpul este gol (**pl. 7/2**). Inscripția este rudimentar realizată și credem că se continua pe o altă piesă: [...]ANORVM VAL(ERIVS ?) ALEXAN(DER ?). Până în prezent, între descoperirile înregistrate la Apulum nu am putut identifica o analogie pentru aceasta.

În proximitatea Cx 5, în caroul 40, a fost surprins un șanț, notat Cx 4, conturat la – 0,75 m, care se adâncește până la – 1,25 m, a cărui lățime variază între 1,40 și 1,75 m (**pl. 4/2**); la conturare a fost descoperită foarte multă arsură. Între descoperirile înregistrate aici se numără ceramică romană de uz comun, un fragment de vas decorat cu șerpi²⁷ (**pl. 8/4**), care este mai rar întâlnit între descoperirile de la Apulum, și un opaiț fragmentar (**pl. 8/5**) din categoria celor întâlnite la Apulum²⁸. Pe lângă complexe prezentate mai sus, în S I / 2016 s-a mai găsit și o aglomerare de ceramică, notată Cx 2, în care a fost identificată o cantitate relativ mare de fragmente de vase de uz comun.

Stratigrafia este ușor diferită pe lungimea secțiunii cercetate, în sensul că diferă grosimea straturilor identificate, însă toate se păstrează de la un capăt la

²⁴ Toate adâncimile au fost măsurate de la nivelul actual de călcare.

²⁵ Ota, Bounegru 2009, p. 65-107.

²⁶ Băluță 1997, p. 168.

²⁷ Analogie la Gudea 1989, pl. XCVI/2.

²⁸ Ota, Bounegru 2009, p. 65-107.

celălalt (83 m). De asemenea, trebuie precizat faptul că pe toată lungimea menționată am identificat un singur nivel de locuire din epoca romană. Așadar, straturile identificate se prezintă astfel: 0 – 0,17/0,20 m (strat vegetal brun-gălbui, afânat); 0,17/0,20 – 0,60/0,64 m (strat de cultură negru afânat, conținând multe materiale arheologice – tegule, ceramică, piatră și pietriș); 0,60/0,64 – 0,76/0,92 m (strat brun-gălbui lutos care conține foarte puține materiale arheologice).

Așa cum am precizat mai sus, în S I / 2017 (**pl. 10**) am cercetat șapte complexe din epoca romană, din care trei le vom prezenta aici, excluzând mormintele. Cu Cx 1 a fost notată dărâmătura dintr-o locuință (**pl. 11**), surprinsă la adâncimea de 0,15 m, într-un colț al cercetării noastre, în carourile 1-4 E-F, ocupând o suprafață de aproximativ 20 mp (6,5 X 3,4 m). Pe lângă cantitatea relativ mare de material tegular, au mai fost descoperite multe fragmente ceramice și câteva cuie de fier. În cadrul aceleiași cercetări s-au mai descoperit o groapă (**pl. 12/1-5**) și un șanț, care conțin fragmente ceramice databile în epoca romană. În același punct au mai fost recuperate din strat două obiecte importante pentru această zonă: un străpungător de os (**pl. 13/1**) și o toartă de amforă cu inscripție grecească (**pl. 13/2**).

O altă piesă foarte importantă, descoperită într-o groapă medievală din sec. X (refolosită), este o tablă de joc realizată dintr-o cărămidă romană, pe care se observă linii incizate care formau jocul „Moara” (**pl. 13/3**). Piesa a fost publicată recent²⁹, motiv pentru care nu vom relua discuția asupra ei, ci doar o vom completa cu o informație inedită. În proximitatea acestei cercetări, cu ocazia săpăturii preventive din S II / 2017, am identificat un număr foarte mare de jetoane realizate din ceramică (rondele), folosite cu siguranță la practicarea jocurilor³⁰.

Stratigrafia secțiunii este ușor diferită de cea întâlnită în S I / 2016, chiar dacă cele două zone sunt despărțite de doar câțiva metri. Singura asemănare este reprezentată de faptul că am identificat tot un singur nivel de locuire³¹. Așadar, straturile identificate se prezintă astfel: 0 – 0,17 m (strat vegetal brun-gălbui, afânat); 0,17 – 0,75/0,78 m (strat de cultură negru afânat, cu pigment și multe materiale arheologice).

Complexele romane din S II / 2017 (**pl. 14-17**) sunt în număr mult mai mare decât cele descoperite în celelalte două cercetări. Vom discuta aici doar

²⁹ Bounegru, Tutilă 2017, p. 443, fig. 3.

³⁰ Pentru jetoanele (rondelele) realizate din ceramică vezi: Mihăilescu-Bîrliba 2016, p. 33-56; Mihăilescu-Bîrliba 2017, p. 257-280.

³¹ Precizăm că în proximitatea celor două zone (S I / 2016 și S I / 2017), la nr. 5 C, s-a realizat o cercetare arheologică preventivă în anul 2016 (inedită), prilej cu care au fost identificate două niveluri de locuire din epoca romană; mulțumim colegului Dr. George Bounegru pentru informația oferită.

acele gropi în care au fost înregistrate descoperiri de materiale mai interesante din punct de vedere istoric și arheologic pentru zona respectivă. Însă, înainte de prezentarea acestora, se cuvine să expunem câteva considerații cu privire la stratigrafia întâlnită în S II / 2017, deoarece este mult diferită de ceea ce s-a descoperit în celelalte două secțiuni și cu siguranță este foarte importantă pentru cercetarea sectorului sudic al canabelor / *municipium Septimium Apulense*.

Judecând după zidurile și fundațiile zidurilor descoperite, în această secțiune am identificat trei niveluri de locuire din epoca romană, care se datează la finalul sec. II – sec. III p.Chr. (**pl. 18/1-2**). Așadar, a fost identificat un zid care aparține fazei de *canabae* (**pl. 18/1**), care poate fi datat *post quem* cu un sestert emis de Commodus după anul 187, descoperit chiar în zid. Celelalte ziduri și fundații identificate (**pl. 18/2**) au aparținut fazei de *municipium*. De asemenea, trebuie precizat faptul că într-o fântână (Cx 22 – **pl. 27/1-3**), la adâncimea de 5,10 m, a fost descoperit discul unei fibule geometrice emailate³², care se datează în sec. II p.Chr., așadar, în faza de *canabae*, iar în aceeași fântână, însă la o adâncime mult mai mică, au fost identificate două fibule dateate în sec. III p.Chr: una în forma literei T, descoperită la adâncimea de 1,75 m, încadrată cronologic în prima jumătate a sec. III p.Chr³³, iar cea de-a doua, tot în forma literei T, însă cu piciorul întors pe dedesubt, descoperită la adâncimea de 2,10 m, încadrată la mijlocul sec. III p.Chr³⁴, pentru care am identificat o analogie perfectă la Porolissum³⁵. Având în vedere aceste aspecte, credem că există două variante de lucru. În primul rând putem considera că fântâna a fost săpată în sec. II p.Chr., iar după ce a fost abandonată a fost umplută de-a lungul mai multor decenii, inclusiv în sec. III p.Chr., de unde ar rezulta că a fost realizată în faza de locuire în *canabae*. În al doilea rând trebuie luată în calcul și posibilitatea ca fibula geometrică din sec. II p.Chr. să se fi păstrat / transmis până la jumătatea sec. III p.Chr., ipoteză în care nu se mai poate lua în calcul varianta în care fântâna ar fi fost săpată în perioada de locuire în *canabae*, ci în faza de *municipium*. Mai trebuie menționat faptul că în aceeași fântână, la adâncimea de 5,15 m a fost descoperit un denar emis de Elagabalus pentru Iulia Soaemias (218-222)³⁶. Coroborând aceste informații, deducem faptul că fântâna a fost astupată în sec. III p.Chr., după anul 218.

Revenind la complexe (**pl. 17**), le vom împărți în trei categorii, în funcție de utilitatea acestora. Așadar, a fost descoperită o groapă de provizii (Cx 3), șapte fântâni (Cx 6, 12-13, 16, 20-21, 25) și 19 gropi menajere (Cx 1-2, 4-5, 7-11, 14-15, 17-19, 22-24, 26-28).

³² Cociș 2004, Tip 24a1a.

³³ *Ibidem*, Tip 39b4c3.

³⁴ *Ibidem*, Tip 37b2a.

³⁵ Bajusz, Cociș 1997, pl. V/45.

³⁶ RIC IV 243.

În ceea ce privește groapa de provizii (**pl. 21/1-5; 22/1-3**), prevăzută cu cinci trepte săpate în solul steril, menționăm că până în prezent nu am identificat analogii la Apulum sau în provincia Dacia pentru ea. A fost conturată la adâncimea de 0,70 m, având dimensiunile de 3,40 X 2,60 m, atingând adâncimea maximă la 3,52 m. Pe profilul acesteia se observă mai multe niveluri succesive de umplere (**pl. 21/5**). Umplutura este formată din pământ negru care conține multă cenușă și arsură, iar de la jumătatea gropii în jos acesta este amestecat și cu sol galben. Au fost descoperite cantități mari de fragmente ceramice, la care se adaugă două vase întregibile (**pl. 21/3-4, 29/4a-b**), tegule fragmentare, oase de animale, multe obiecte prelucrate din os și fragmente de obiecte din bronz.

Fântânile cercetate (Cx 6, 12, 13, 16, 20, 21, 25) sunt foarte importante pentru studiul sectorului sudic al *municipium*-ului, deoarece în umplutura lor au fost identificate numeroase piese arheologice, între care și unele care ajută la datarea locuirii în acea zonă. Menționăm faptul că o singură fântână a fost săpată până la stratul steril din punct de vedere arheologic (Cx 21), deoarece în celelalte se prăbușeau pereții; adâncimea maximă până la care s-a cercetat una dintre ele este de 6,42 m (Cx 20). Nu putem preciza dacă ghizdurile acestora au fost realizate din lemn, deoarece nu am descoperit bârne sau urme ale lor. Însă, dacă ne raportăm la diametrul gropilor, care este relativ mic (1-1,20 m)³⁷, putem presupune că ghizdurile au fost realizate din lemn. Vom descrie în continuare fântânile în care s-au înregistrat cele mai importante descoperiri (Cx 13, 20, 21).

Prima dintre ele este Cx 13 (**pl. 25/1-5**), care s-a conturat la adâncimea de 0,90 m, fiind cercetată până la adâncimea maximă de 4,95 m. Diametrul acesteia este de 1,02 X 0,95 m. Umplutura gropii este formată din straturi succesive de pământ negru, galben și moloz, în care am descoperit foarte multe fragmente de cărămizi și tegule romane, dar și multă piatră, la care se adaugă o cantitate mare de ceramică. La adâncimea de 1,32-1,50 m a fost descoperită o bază de coloană care datează din epoca romană, având dimensiunile de 0,50 X 0,50 m și înălțimea de 0,25 m (**pl. 25/2-3**). De asemenea, la adâncimea de 3,90 m s-a descoperit un fragment din fusul unei coloane care datează din aceeași epocă, având lungimea de 0,87 m și diametrul de 0,36 m (**pl. 25/5**).

Cea mai importantă din punct de vedere arheologic este fântâna notată convențional Cx 20 (**pl. 27/1-3**), deoarece în ea s-a descoperit o cantitate impresionantă de ceramică, alături de care am identificat cinci monede de argint și de bronz, inele, fibule, aplici, multe obiecte prelucrate din os, între care amintim un fluier și o cutie pentru ace, un vas întreg și opaițe întregi și fragmentare. Groapa a fost conturată la adâncimea de 0,93 m, fiind cercetată până la 6,42 m. Diametrul la conturare a fost de 1,40 X 1,30 m, însă, începând

---

³⁷ Două dintre ele aveau diametrul mai mare (Cx 16 și Cx 21).

de la adâncimea de 0,90 m de la nivelul de conturare, groapa se îngustează, atingând un diametru de 1,09 X 1,05 m.

Ultima fântână pe care o vom prezenta cu această ocazie a fost notată Cx 21 (**pl. 28/1-3**). Aceasta a fost conturată la adâncimea de 0,95 m, ajungând la adâncimea maximă de 5,15 m, unde a fost atins stratul galben-steril din punct de vedere arheologic. La conturare groapa prezintă o aglomerare de ceramică și tegule căzute în cant, pe marginea acesteia, având o formă aproximativ circulară (**pl. 28/1**). După începerea săpăturii, s-a constatat că are una aproape pătrată, cu laturile de 1,60 X 1,50 m, fiind singura fântână patrulateră din cele șapte care au fost cercetate de noi. Groapa a avut mai multe niveluri succesive de umplere, formate din sol negru, galben și balastru, iar materialele descoperite sunt numeroase: foarte multă ceramică, multe tegule întregi și fragmentare, obiecte prelucrate din os, trei monede (un denar și doi ași), inele, verigi, piese de echipament militar, opaițe întregi și fragmentare.

În continuare vom prezenta câteva considerații preliminare cu privire la categoriile de materiale descoperite în cercetările noastre (obiecte de os și corn, piese de echipament militar, monede) și în special asupra celor descoperite în S II / 2017, deoarece este secțiunea cu cele mai importante descoperiri.

Obiectele de os și corn identificate în cadrul cercetărilor mai sus prezentate sunt în număr relativ mare (două piese descoperite în S I / 2016 și 79 piese descoperite în S II / 2017), motiv pentru care am decis publicarea lor într-un articol separat și am optat doar pentru amintirea lor aici. Acestea sunt reprezentate de ace de păr și de cusut, un fluier, două cutii pentru ace, străpungătoare, jetoane și obiecte aflate în curs de prelucrare. Analogii pentru acestea am identificat în provincia Dacia (la Apulum³⁸ și în alte centre urbane³⁹) și în alte provincii ale imperiului⁴⁰. Numărul mare al pieselor descoperite, coroborat cu cele aflate în curs de prelucrare ne determină să considerăm că în zona respectivă, în proximitatea S II / 2017, exista un atelier de prelucrare a obiectelor de os și corn.

În ceea ce privește piesele de echipament militar descoperite în S II / 2017, am optat, precum în cazul obiectelor de os și corn, pentru amintirea lor cu această ocazie, iar publicarea acestora se va face în viitor, după restaurarea și analizarea tuturor obiectelor. Așadar, au fost identificate în cursul cercetării mai

³⁸ Ciugudean 1997; Ciugudean 2002, p. 289-300; Moga *et alii* 2008; Bounegru *et alii* 2011; Ota 2012, p. 164-171; Oprea 2015, p. 149-156.

³⁹ Alicu, Nemeș 1982, p. 345-365; Gudea, Bajusz 1990-1991, p. 81-126; Băeștean, Barbu 2010, p. 117-133.

⁴⁰ Béal 1983; Biró 1987, p. 26-65; Biró 1994; Elefterescu 2008, p. 219-297; Beldiman *et alii* 2010, p. 30-52; Beldiman *et alii* 2011, p. 63-91; Beldiman *et alii* 2013, p. 223-272; Nuțu *et alii* 2014; Beldiman *et alii* 2016, p. 753-769.

multe tipuri de fibule, aplici, prinzătoare de teacă și verigi, care au analogii la Apulum⁴¹.

Monedele nu sunt multe la număr (10 buc.), însă contribuie la studiul circulației monetare în *municipium*-ul apulens, iar în cadrul săpăturilor noastre, analizate împreună cu fibulele, ajută la datarea complexelor⁴². Dat fiind faptul că din sectorul sudic al *Municipium Septimium Apulense* nu au fost publicate multe piese numismatice, am decis publicarea lor separat.

Concluzii preliminare.

Cercetările arheologice preventive întreprinse în ultimii ani la Alba Iulia - Dealul Furcilor au scos la lumină numeroase materiale datând din epoca romană, la care se adaugă cele încadrate în evul mediu timpuriu, evidențind potențialul arheologic extraordinar de care beneficiază această zonă.

Vestițiile descoperite în cercetările noastre ajută la o mai bună înțelegere a situației arheologice din acest areal (**pl. 1/2**), iar după publicarea în totalitate a rezultatelor obținute, credem că ajută la reconstituirea vieții economice și a meșteșugurilor întreprinse în canabele romane de la Apulum / *municipium Septimium Apulense*. Foarte importante sunt complexe și zidurile cercetate în S II / 2017, unde au fost identificate trei niveluri de locuire, din care unul aparține fazei de *canabae* și celelalte două aparțin fazei de *municipium*.

Viitoare cercetări în acea zonă vor contribui la conturarea unei imagini mai clare asupra locuirii în sectorul sudic al canabelor / *municipium*-ului.

CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF THE SOUTHERN SECTOR OF ROMAN CANABAE FROM APULUM / MUNICIPIUM SEPTIMIUM APULENSE. PRELIMINARY REPORT ON PREVENTIVE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH FROM ALBA IULIA, STR. IZVORULUI, NO. 5

ABSTRACT

The authors present the preliminary results obtained following three preventive archaeological researches in the southern *canabae* sector of Apulum / *Municipium Septimium Apulense* in the years 2016 and 2017 (**pl. 1/1-2**). The discovered materials date back to Roman times (II – III centuries) and early Middle Ages (Xth century), but on this occasion are presented the Roman ones. Their dating was based on some brooches and coins.

⁴¹ Pentru piese de echipament militar descoperite la Apulum vezi Moga *et alii* 1997, p. 535-558; Ciugudean, Ciugudean 2000a, p. 341-349; Ciugudean, Ciugudean 2000b, p. 203-216; Bounegru, Ota, 2010, p. 438-440; Bounegru *et alii* 2011; Ciugudean 2017, p. 341-408.

⁴² Pentru circulația monetară la Apulum vezi: Găzdac *et alii* 2009 și bibliografia; Ota 2012, p. 73-80; a se vedea și Ciulavu 2012, p. 151-158; Oargă, Bolog 2013, p. 207-239.

The first section was S I / 2016 (**pl. 2-8**), designed to introduce utilities on a private street serving the buildings on Izvorului Street, no. 5, 5A, 5B and 5C. The average width is 2.20 m and the length is 83 m. The second research - S I / 2017 (**pl. 9-13**) was occasioned by the construction of a dwelling on Izvorului Street, no. 5 B, with an area of 190 sqm. The third research - S II / 2017 (**pl. 14-28**) was carried out for the archaeological discharge of a land on Izvorului Street, no. 5, to build a home. On the researched area (175 sqm) were discovered 28 archaeological complexes, of which 27 date back to Roman times and one of the early Middle Ages (Xth century); to these are added walls and foundations of walls (**pl. 19/1-3; 20/1-4**) belonging to some buildings of *Municipium Septimium Apulense*.

Judging by the walls and foundations of the walls discovered in S II / 2017, we identified three levels of habitation from Roman times, which dates back to the end of the 2nd century – 3rd century AD (**pl. 18/1-2**). So these buildings belonged to the *canabae* phase and the *municipium* phase. It should also be noted that in a well discovered in the same section (Cx 22 - **pl. 27 / 1-3**), at the depth of -5.10 m deep was discovered the disk of a geometric spiral brooch of the type Cociș 24a1a, which dates back to the IIrd century AD, therefore, in the *canabae* phase, and in the same well other two brooches dated to the IIIrd century AD were identified: one in the form of the letter T of the type Cociș 39b4c3, discovered at a depth of -1.75 m, chronologically framed in the first half of the IIIrd century AD, and the second T-shaped, but with returned foot, of the type Cociș 37b2a, discovered at a depth of -2.10 m, being framed in the middle of the IIIrd century AD. Considering these aspects, we believe there were two aspects in the work. First, we can see that the well was dug in the IIrd century AD, and after it was abandoned it was filled over several decades, including in the IIIrd century AD, from which it would appear that it was carried out in the *canabae* stage. Secondly, the possibility that the geometrical fibula of the IIrd century AD to be preserved / transmitted until mid-century. III AD, a hypothesis in which it can no longer be taken into account the variant in which the fountain would have been dug during the dwelling in *canabae*, but in the *municipium* phase.

Future research carried out in that area will complement the few existing information on housing in the southern sector of the *canabae / municipium Septimium Apulense*.

EXPLANATIONS OF FIGURES

- Pl. 1. Fitting the area on satellite photos: 1. overview; 2. a detail image on which the three researches are marked.
- Pl. 2. Details during research S I / 2016.
- Pl. 3. Details during research S I / 2016.
- Pl. 4. Details during research S I / 2016.
- Pl. 5. Details during research S I / 2016 – fragments of an amphora discovered in the debris of the dwelling.
- Pl. 6. The dwelling debris Cx 1 of S I / 2016 (drawing).
- Pl. 7. Column base fragment discovered in S I / 2016: 1. in situ; 2. profiled face; 3. the inscription.

- Pl. 8. Materials discovered in S I / 2016.
 Pl. 9. Aspects from the end of research S I / 2017.
 Pl. 10. Research Plan S I / 2017 (drawing).
 Pl. 11. The dwelling debris of the Cx 1 seen in S I / 2017.
 Pl. 12. Aspects during the Cx 4 pit dig (S I / 2017): 1. on contouring; 2. at cutting; 3. the drawing of the profile; 4. at the finally; 5. the contour.
 Pl. 13. Materials discovered in S I / 2017: 1. bone piercer; 2. amphora bowl with master stamp; 3. brick fragment containing incised line mesh – the mill game.
 Pl. 14. The surface aerial photo S II / 2017.
 Pl. 15. Digital Elevation Model (DEM) for S II / 2017 (photo: Călin Șuteu).
 Pl. 16. Digital Elevation Model (DEM-Slope) made for S II / 2017 (photo: Călin Șuteu).
 Pl. 17. Research Plan S II / 2017 (drawing).
 Pl. 18. Profile sections of S II / 2017: 1. southern profile; 2. western profile.
 Pl. 19. Walls and fragments of walls captured in S II / 2017.
 Pl. 20. Walls and fragments of walls captured in S II / 2017: 1-3. details; 4. overall photography.
 Pl. 21. Aspects during the Cx 3 excavation of S II / 2017.
 Pl. 22. Aspects from the end of the Cx 3, Cx 4 and Cx 11 complex research.
 Pl. 23. Aspects from the Cx 5 and Cx 7 pit excavation.
 Pl. 24. Aspects during the Cx 8 pit excavation.
 Pl. 25. Aspects during fountain research Cx 13.
 Pl. 26. Aspects during the Cx 19 pit excavation.
 Pl. 27. Aspects during the research of the Cx 20 fountain.
 Pl. 28. Aspects during the Cx 21 pit excavation.
 Pl. 29. Pottery pots discovered in S II / 2017.

Abrevieri bibliografice:

ActaMN	- <i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
ActaMP	- <i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău.
Alba Regia	- <i>Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis</i> , Székesfehérvár.
Apulum	- <i>Apulum. Acta Musei Apulensis</i> , Alba Iulia.
Arheovest	- <i>Arheovest</i> , Timișoara.
ArhMold	- <i>Arheologia Moldovei</i> , Iași.
AUCDC	- <i>Analele Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”</i> , Seria Istorie, București.
BIP	- <i>Bibliotheca Istro-Pontică</i> , Seria Arheologie, Tulcea.
BEN	- <i>Bibliotheca Ephemeris Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
BMA	- <i>Bibliotheca Musei Apulensis</i> , Alba Iulia.
BHAUT	- <i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis</i> , Timișoara.
CCA	- <i>Cronica Cercetărilor Arheologice din România</i> .

CMNHSA	- <i>Catalogi Musei Nationalis Hungarici</i> , Series Archaeologica, Budapest.
EN	- <i>Ephemeris Napocensis</i> , Cluj-Napoca.
MCA	- <i>Materiale și cercetări arheologice</i> , București.
PA	- <i>Patrimonium Apulense</i> , Alba Iulia.
Sargetia	- <i>Sargetia. Acta Musei Devensis</i> , Deva.
TS	- <i>Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis</i> , Sebeș.
Ziridava	- <i>Ziridava. Studia Archaeologica</i> , Arad.

Bibliografie:

- Alicu, Nemeș 1982 - D. Alicu, E. Nemeș, „Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa”, *ActaMN*, XIX, 1982, p. 345-365.
- Bajusz, Cociș 1997 - I. Bajusz, S. Cociș, „Fibule romane de la Porolissum”, *ActaMN*, 34/I, 1997, p. 521-534.
- Băcucet-Crișan 2014 - D. Băcucet-Crișan, „O locuință medievală timpurie descoperită în anul 1995 la Alba Iulia „Dealul Furcilor”. Câteva considerații cu privire la locuirile medieval timpurii de pe teritoriul orașului Alba Iulia”, *Apulum*, LI, 2014, p. 615-643.
- Băeștean, Barbu 2010 - G. Băeștean, M. Barbu, „Un atelier în care se prelucrau oase și coarne descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa”, *BHAUT*, XII, 2010, p. 117-133.
- Băluță 1997 - C. L. Băluță, „Tipuri de ștampile tegulare militare inedite descoperite la Apulum. II. Ștampile fără antropomorfism”, *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 133-168.
- Béal 1983 - J. C. Béal, *Catalogue des objets de tabletterie du Musée de la Civilisation Gallo-Romaine de Lyon*, Lyon, 1983.
- Beldiman et alii 2010 - C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, A. Bădescu, D.-M. Sztancs, „Istria – Sectorul Basilica Extra Muros. Artefacte din materii dure animale descoperite în campaniile 2001-2004”, *AUCDC*, II, 2010, p. 30-52.
- Beldiman et alii 2011 - C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, D.-M. Sztancs, A. Bădescu, „Ace de os descoperite la Histria, Sectorul Basilica extra muros”, L. M. Voicu, B. Ciupercă (ed.), *Arheologia mileniului I p. Chr., II. Interferențe culturale la Dunărea de Jos*, București, 2011, p. 63-91.
- Beldiman et alii 2013 - C. Beldiman, V. Rusu-Bolindeț, D.-M. Sztancs, A. Bădescu, „Recent discoveries of bone artefacts at Histria – „Basilica extra muros” Sector”, *ActaMN*, 50/I, 2013, p. 223-272.
- Beldiman et alii 2016 - C. Beldiman, M. Negru, D.-M. Beldiman, „Artefacte de os descoperite la Romula (2015)”, *Arheovest*, IV/2, 2016, p. 753-769.

- Biró 1987 - M. T. Biró, „Gorsium bone carvings”, *Alba Regia*, XXIII, 1987, p. 25-65.
- Biró 1994 - M. T. Biró, *The Bone Objects of the Roman Collections*, CMNHSA 2, 1994.
- Blăjan 2004 - M. Blăjan, în *Arta bronzului din preistorie până în zorii evului mediu. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2004.
- Bolog 2017 - A. C. Bolog, *Necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor – „Podei” (campanile 2008-2012)*, BMA XXVII, Alba Iulia, 2017.
- Bounegru 2007 - G. Bounegru, „Un edificiu de epocă romană descoperit la Apulum”, *Apulum*, XLIV, 2007, p. 157-173.
- Bounegru et alii 2011 - G. Bounegru, R. Ciobanu, R. Ota, D. Anghel, *Lux, util și estetic la Apulum. Podoabe și accesorii vestimentare. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2011.
- Bounegru, Tutilă 2017 - G. V. Bounegru, O. Tutilă, „Despre jocuri la Apulum”, *Arheovest V₁ – In honorem Doina Benea – Interdisciplinaritate în arheologie și istorie*, 2017, p. 439-449.
- Ciașescu, Gligor 2006 - M. Ciașescu, M. Gligor, „Un ansamblu ceramic de perioadă severiană de la Alba Iulia. Contribuții la istoria economică a așezărilor de la Apulum”, *Apulum*, XLIII/1, 2006, p. 237-251.
- Ciobanu 2002 - R. Ciobanu, „Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Alba Iulia – Apulum II – Dealul Furcilor – str. Izvorului, f.n.”, *PA*, II, 2002, p. 138-139.
- Ciobanu, Rodean 1997 - R. Ciobanu, N. Rodean, „Raport preliminar privind cercetările arheologice de salvare din Dealul Furcilor – Alba Iulia. Campania 1995 (1)”, *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 177-196.
- Ciobanu et alii 2000 - R. Ciobanu, A. Gligor, M. Drîmbărean, N. Rodean, „Raport privind cercetările arheologice de salvare din Dealul Furcilor și Str. Arhim. Iuliu Hossu (Brândușei) – Alba Iulia. Campaniile 1996-1999 (2)”, *Apulum*, XXXVII/1, 2000, p. 293-339.
- Ciugudean 1997 - D. Ciugudean, *Obiecte din os, corn și fildeș de la Apulum*, BMA V, Alba Iulia, 1997.
- Ciugudean 2002 - D. Ciugudean, „Noi artefacte din os de la Apulum”, *Apulum*, XXXIX, 2002, p. 289-300.
- Ciugudean 2017 - D. Ciugudean, „Roman bronze military equipment and harness in the collections of the Alba Iulia museum. I. Belt and baldric plates”, *Apulum*, LIV, 2017, p. 341-408.
- Ciugudean, Ciugudean 2000a - D. Ciugudean, H. Ciugudean, „Un mormânt de militar roman de la Apulum”, *Apulum*, XXXVII/1, 2000, p. 341-349.

- Ciugudean, Ciugudean 2000b
- D. Ciugudean, H. Ciugudean, "A roman military grave from Apulum", H. Ciugudean, V. Moga (eds.), *Proceedings of the International Symposium, Alba Iulia, 8th-10th October 1999*, BMA XV, 2000, p. 203-216.
- Ciulavu 2012
- F. Ciulavu, „Monede romane imperiale descoperite în necropola de la Alba Iulia – Dealul Furcilor”, *Sargetia*, III (XXXIX), 2012, p. 151-158.
- Ciulavu et alii 2018
- F. Ciulavu, M. Bleoancă, G. Bounegru, I. Lascu, „Alba Iulia, jud. Alba. Punct: Dealul Furcilor, str. Izvorului, nr. 5”, *CCA. Campania 2017*, 2018, <http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=5906&d=Alba-Iulia-Dealul-Furcilor-2017>.
- Ciută 2006a
- M.-M. Ciută, „Cercetări arheologice de descărcare de sarcină arheologică în Alba Iulia – „Str. I. Lăncrănjan” (proprietatea Sora Dumitru)”, *PA*, V-VI, 2006, p. 193-199.
- Ciută 2006b
- M.-M. Ciută, „Raport de cercetare preventivă pe Str. 9 Mai, nr. 10”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 44-46.
- Ciută 2006c
- M.-M. Ciută, „Raport preliminar privind cercetările arheologice preventive de la Alba Iulia – Str. 9 Mai, nr. 10 (proprietatea SC Team Bau SRL)”, *PA*, V-VI, 2006, p. 211-218.
- Ciută 2006d
- M.-M. Ciută, „Alba Iulia, jud. Alba, Dealul Furcilor, str. Izvor (proprietatea SC Andreeas Company SA)”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 64-66.
- Ciută et alii 2006a
- M.-M. Ciută, A. Marc, B. Ciută, „Cercetări arheologice de descărcare de sarcină arheologică în Alba Iulia, Dealul Furcilor (str. Izvor) (proprietatea SC Andreeas Company SA)”, *PA*, V-VI, 2006, p. 201-209.
- Ciută et alii 2006b
- M.-M. Ciută, M. Drîmbărean, A. Marc, B. Ciută, „Cercetări arheologice preventive la Alba Iulia – Str. Decebal, nr. 25 (jud. Alba)”, *PA*, V-VI, 2006, p. 219-232.
- Ciută et alii 2006c
- M.-M. Ciută, M. Drîmbărean, A. Marc, „Alba Iulia, jud. Alba, str. Decebal, nr. 25”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 59-64.
- Cociș 2004
- S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană*, BEN 3, Cluj-Napoca, 2004.
- Dragotă 2006
- A. Dragotă, *Aspecte de multiculturalitate spirituală. Rit și ritual funerar în Transilvania și în Europa Centrală și de Sud-Est (sec. IX-XI)*, Alba Iulia, 2006.
- Dragotă 2014
- A. Dragotă, *Podoabe și accesorii vestimentare din Banat, Crișana și Transilvania (secolele X-XI)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014.
- Drîmbărean 2004
- M. Drîmbărean, „Raport privind săpăturile arheologice preventive executate în Alba Iulia, str. Brîndusei, f.n. și Ferdinand I, nr. 20”, *PA*, IV, 2004, p. 174-179.

- Drîmbărean 2006a - M. Drîmbărean, „Alba Iulia, jud. Alba, str. Dimitrie Cantemir, nr. 3 (proprietar Radu Cioran)”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 46-47.
- Drîmbărean 2006b - M. Drîmbărean, „Alba Iulia, jud. Alba, str. Ferdinand, nr. 73 (proprietar Florin Bumbac)”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 50-51.
- Drîmbărean 2006c - M. Drîmbărean, „Alba Iulia, jud. Alba, str. Traian, nr. 15 (proprietar SC Diafan SRL)”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 52-54.
- Drîmbărean 2006d - M. Drîmbărean, „Alba Iulia, jud. Alba, str. Aurel Vlaicu, nr. 20 (proprietar Nicolae Cojanu)”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 55.
- Elefterescu 2008 - D. Elefterescu, „Obiecte din os de la Durostorum. I”, *Pontica*, XLI, 2008, p. 219-297.
- Feugère 1985 - M. Feugère, *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.*, Paris, 1985.
- Găzdac *et alii* 2009 - C. Găzdac, V. Suciuc, Á. Alföldy-Găzdac, *Apulum*, „Coins from roman sites and collections of roman coins from Romania”, V, 2009.
- Gligor *et alii* 2006 - M. Gligor, C. Florescu, M. Breazu, T. Borșan, I. Maican, „Alba Iulia, jud. Alba, Dealul Furcilor, D-dul Încoronării, nr. 26 (proprietatea Hârceagă)”, *CCA. Campania 2005*, 2006, p. 68-69.
- Gligor *et alii* 2010 - M. Gligor, D. Bogdan, P. Mazăre, Șt. Lipot, G. Balteș, „Morminte romane din necropola de pe Dealul Furcilor de la Apulum”, *TS*, 2, 2010, p. 117-139.
- Gudea 1989 - N. Gudea, „Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. Vol. I (Cercetări și descoperiri arheologice până în anul 1977)”, *ActaMP*, XIII, 1989, p. 19-1178.
- Gudea, Bajusz 1990-1991 - N. Gudea, I. Bajusz, „Ace de păr din os de la Porolissum. Câteva observații în legătură cu acele de păr din os din provinciile dacice”, *ActaMP*, XIV-XV, 1990-1991, p. 81-126.
- Inel 2004 - C. Inel, „Raport preliminar de cercetare arheologică pe terenul amplasat în Alba Iulia str. Izvorului, f.n.”, *PA*, IV, 2004, p. 202-206.
- Inel 2006 - C. Inel, „Raport preliminar de cercetare arheologică pe terenul amplasat în Alba Iulia, str. Lalelelor f.n., proprietar Crăciun Marius și Cristea Radu”, *PA*, V-VI, 2006, p. 233-236.
- Inel 2007 - C. Inel, „Alba Iulia - Dealul Furcilor (proprietatea Elena Dora Rus, Str. N. Labiș f.n.)”, *CCA. Campania 2006*, 2007, p. 61-62.

- Inel, Deleanu 2004 - C. Inel, V. Deleanu, „Raport preliminar de cercetare arheologică pe terenul amplasat în Alba Iulia, str. Lalelelor, f.n.”, *PA*, IV, 2004, p. 180-187.
- Lascu *et alii* 2011 - I. Lascu, C. Șuteu, R. Ota, „Cercetări arheologice și prospecții arheogeofizice în *Municipium Septimium Apulense* – sectorul estic”, *Apulum*, XLVIII/1, 2011, p. 255-267.
- Macrea, Protase 1959 - M. Macrea, D. Protase, „Șantierul Alba Iulia și împrejurimi”, *MCA*, V, 1959, p. 435-452.
- Mihăilescu-Bîrliba 2016 - V. Mihăilescu-Bîrliba, „Games and gamers in Dacia”, *ArhMold*, 39, 2016, p. 33-56.
- Mihăilescu-Bîrliba 2017 - V. Mihăilescu-Bîrliba, „Jocuri și jucători în Dacia”, G. Nuțu, S.-C. Ailincăi, C. Micu (eds.), *Omul, fluviul și marea. Studii de arheologie și istorie în onoarea lui Florin Topoleanu la a 65-a aniversare*, BIP 13, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, p. 257-280.
- Moga 1987 - V. Moga, „Cercetări arheologice la Apulum”, *Apulum*, XXIV, 1987, p. 157-168.
- Moga *et alii* 1997 - V. Moga, H. Ciugudean, S. Cociș, N. Rodeanu, „Fibule romane de la Apulum”, *ActaMN*, 34/I, p. 535-558.
- Moga *et alii* 2008 - V. Moga, A. Timofan, I. Lascu, G. Bounegru, R. Ota, G. Bălan, D. Anghel, *Descoperă arheologia urbană! Apulum 2007. Catalog de expoziție*, Alba Iulia, 2008.
- Moga *et alii* 2010 - V. Moga, A. Timofan, G. Bălan, „Alba Iulia, Punct: Cetatea Alba Carolina – Ravelinul Sf. Francisc de Paola, Sectorul de SE al așezării civile (canabae) a castrului Legiunii XIII Gemina”, *CCA. Campania 2009*, 2010, p. 24-26.
- Nuțu *et alii* 2014 - G. Nuțu, S. Stanc, D. A. Stan, *Carved bone and antler from northern Dobruja in archaeological and archaeozoological context*, Iași, 2014.
- Oargă, Bolog 2013 - O. Oargă, A. Bolog, „Alte noi descoperiri monetare din necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor – Podei (2008-2012)”, *Apulum*, L, 2013, p. 207-239.
- Oprea 2015 - I. Oprea, „New bone hairpins discovered on the territory of Colonia Aurelia Apulensis”, *Ziridava*, XXIX, 2015, p. 149-156.
- Ota 2009 - R. Ota, „Some observations on the latest archaeological researchs carried out in the roman necropolis from Apulum (Alba Iulia) – Dealul Furcilor – Podei”, *EN*, XIX, 2009, p. 23-47.
- Ota 2012 - R. Ota, *De la canabele Legiunii al XIII-a Gemina la Municipium Septimium Apulense*, Alba Iulia, Editura Altip, 2012.

- Ota, Bounegru 2009 - R. Ota, G. Bounegru, „Opaițele de lut descoperite în așezarea de tip *canabae* de la Apulum”, *BHAUT*, XI, 2009, p. 65-107.
- Ota, Bounegru 2010 - R. Ota, G. Bounegru, „Dovezi ale practicării agriculturii și a unor meșteșuguri conexe la Apulum”, *BHAUT*, XII, 2010, p. 135-145.
- Protase 1960 - D. Protase, „Șantierul arheologic Alba Iulia”, *MCA*, VI, 1960, p. 397-405.
- Protase 1961 - D. Protase, „Săpăturile de la Alba Iulia”, *MCA*, VII, 1961, p. 407-410.
- Protase 1974 - D. Protase, „Necropola orașului Apulum”, *Apulum*, XII, 1974, p. 134-159.
- RIC - H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland, *The roman imperial coinage*, vol. IV, part II. *Macrinus to Papienus*, London, 1938.
- Rodean, Ciobanu 1996 - N. Rodean, R. Ciobanu, „Alba Iulia - Dealul Furcilor”, *CCA. Campania 1995*, 1996, p. 3-4.
- Rusu-Bolindeț 1994 - V. Rusu-Bolindeț, „Alba Iulia, Punct: Str. Munteniei, nr. 15-17, Sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 1993*, 1994, p. 2-4.
- Rusu-Bolindeț *et alii* 2001 - V. Rusu-Bolindeț, C. Ilea, T. Volkers, „Alba Iulia, Punct: Str. Munteniei, nr. 15-17, Sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 2000*, 2001, p. 35-37.
- Rusu-Bolindeț 2002 - V. Rusu-Bolindeț, „Alba Iulia, Punct: Str. Munteniei, nr. 15-17, Sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 2001*, 2002, p. 26-27.
- Rusu-Bolindeț *et alii* 2004 - V. Rusu-Bolindeț, I. Barbu, R. Nuțiu, Alba Iulia, Punct: Str. Munteniei, nr. 15-17, Sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 2003*, 2004, p. 36-38.
- Rusu-Bolindeț *et alii* 2009 - V. Rusu-Bolindeț, C. Inel, V. Lăzărescu, A. L. Ignat, „Alba Iulia, Punct: Str. Munteniei, nr. 15-17, Sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 2008*, 2009, p. 69-71.
- Rusu-Bolindeț *et alii* 2010 - V. Rusu-Bolindeț, C. Inel, M. Drîmbărean, C. I. Popa, R. Varga, L. Grumeza, C. M. Turcu, R. Horvath, S. Popa, M. Bica, T. Muntean, „Alba Iulia, Punct: Str. Munteniei, nr. 15-17, Sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 2009*, 2010, p. 30-32.
- Rusu-Bolindeț *et alii* 2011 - V. Rusu-Bolindeț, R. Varga, M. Drîmbărean, C. Inel, T. Munteanu, „Alba Iulia, Str. Munteniei, nr. 15-17, Sediul guvernatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 2010*, 2011, p. 13-16.
- Rusu-Bolindeț *et alii* 2015 - V. Rusu-Bolindeț, C. Inel, M. Drîmbărean, „Alba Iulia, jud. Alba [Apulum]. Palatul guvernatorului consular al celor trei Dacii. Punct: str. Munteniei nr. 15-17, sediul

- governatorului consular al celor trei Dacii”, *CCA. Campania 2014, 2015*, p. 23-26.
- Rusu-Bolindeț *et alii* 2017 - V. Rusu-Bolindeț, G. V. Bounegru, C. I. Inel, I. A. Lascu, M. Drâmbărean, „Alba Iulia, str. Munteniei, nr. 15-17, jud. Alba, Punct: Palatul guvernatorului consular al celor trei Dacii [Apulum]”, *CCA. Campania 2016, 2017*, p. 14-17.
- Timofan 2010 - A. Timofan, „Cercetarea arheologică sistematică Apulum – Cetatea Alba Carolina (Ravelinul Sf. Francisc de Paola). Sectorul de sud al așezării civile a castrului Legiunii XIII Gemina – Campania 2009”, *TS, 2, 2010*, p. 105-116.

Pl. 1. Încadrarea în zonă pe fotografii satelitare: 1. imagine de ansamblu; 2. imagine de detaliu pe care sunt marcate cele trei cercetări.

Pl. 2. Detalii din timpul cercetării S I / 2016.

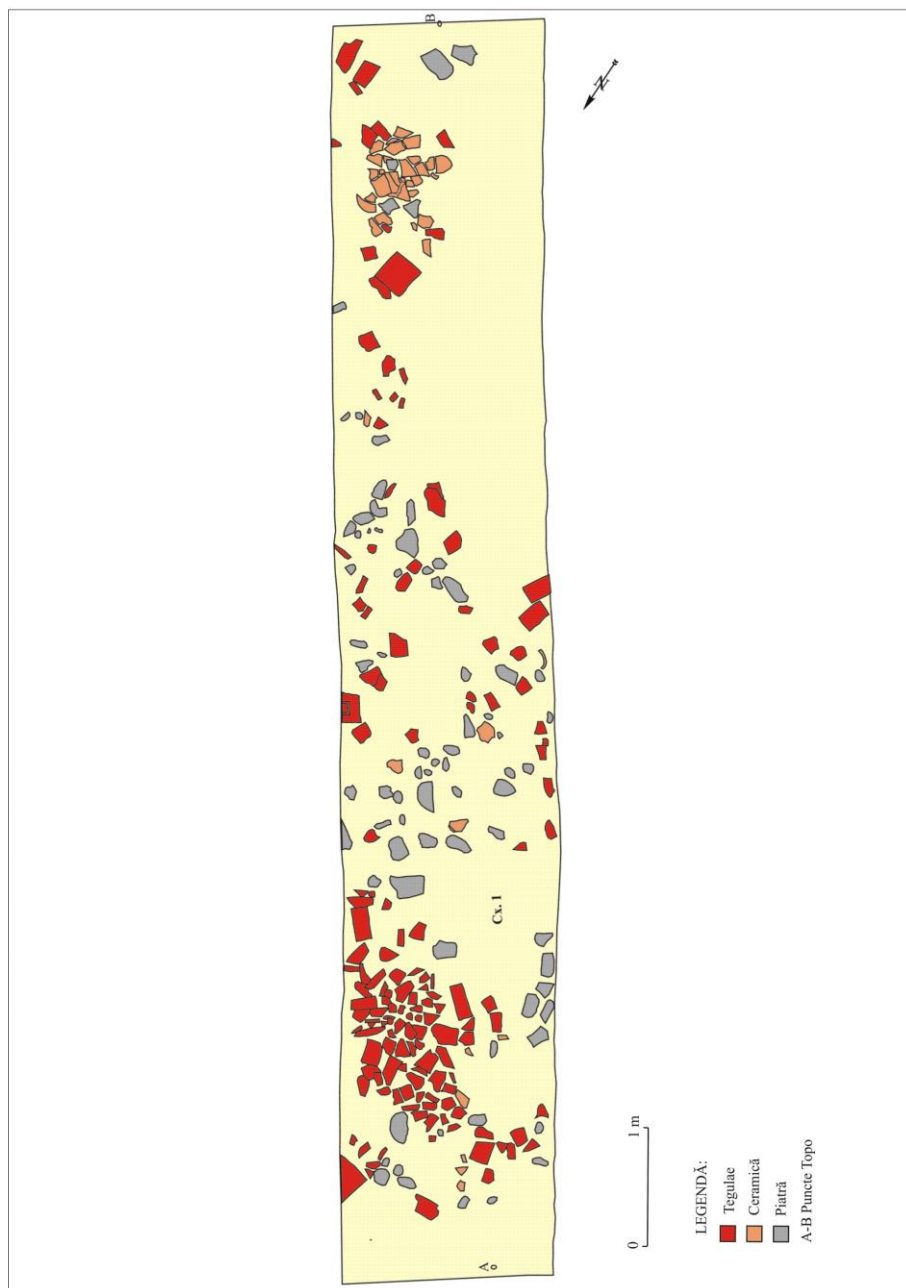
Pl. 3. Detalii din timpul cercetării S I / 2016.

Pl. 4. Detalii din timpul cercetării S I / 2016.

Pl. 5. Detalii din timpul cercetării S I / 2016 – fragmente dintr-o amforă descoperită în dărâmătura locuinței.

Pl. 6. Dărâmtura locuinței Cx 1 din SI / 2016 (desen).

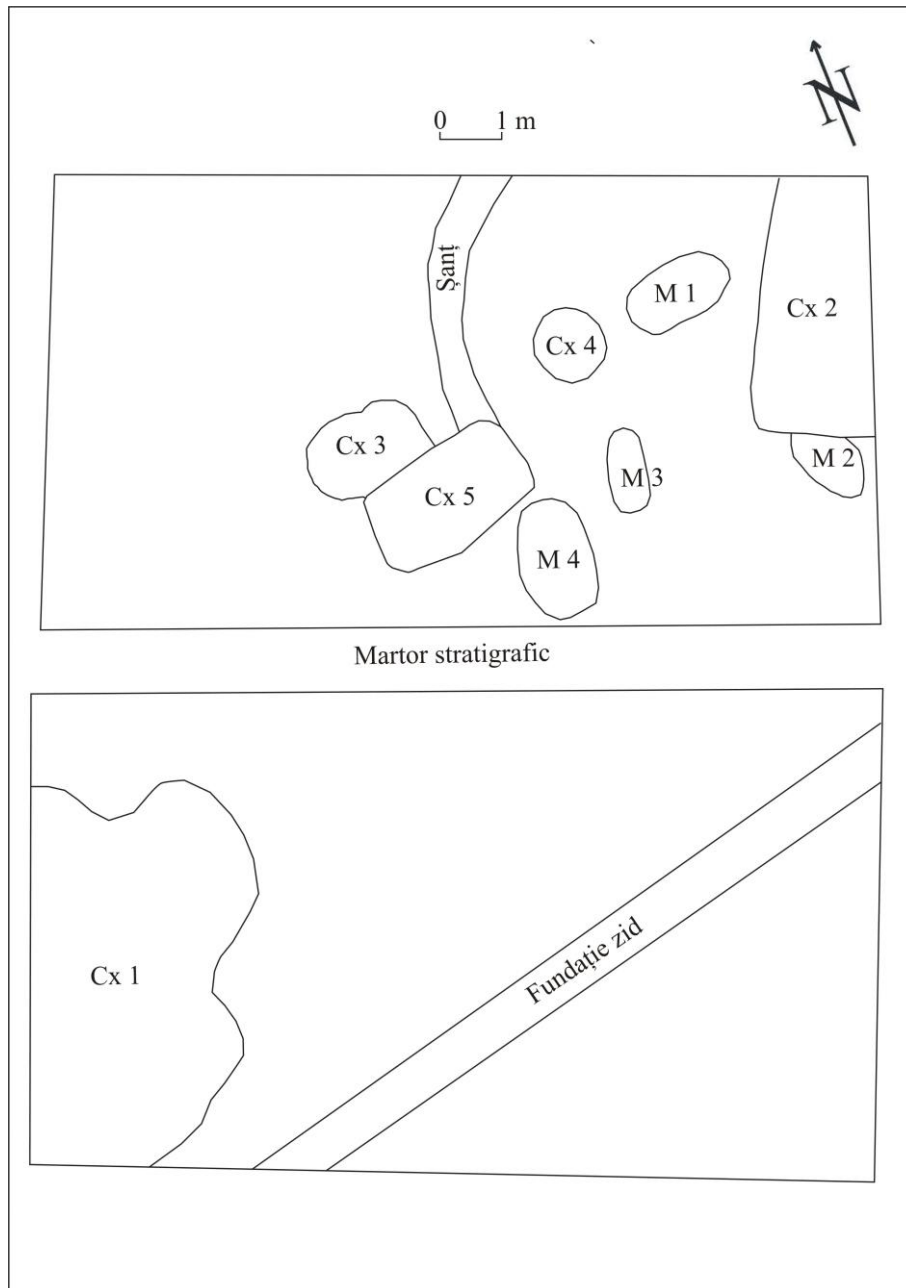
Pl. 7. Fragment de coronament-bază de statuie descoperit în S I / 2016: 1. *in situ*; 2. fața profilată; 3. inscripția.

Pl. 8. Materiale descoperite în S I / 2016.

Pl. 9. Aspecte de la finalul cercetării S I / 2017.

Pl. 10. Planul cercetării S I / 2017 (desen).

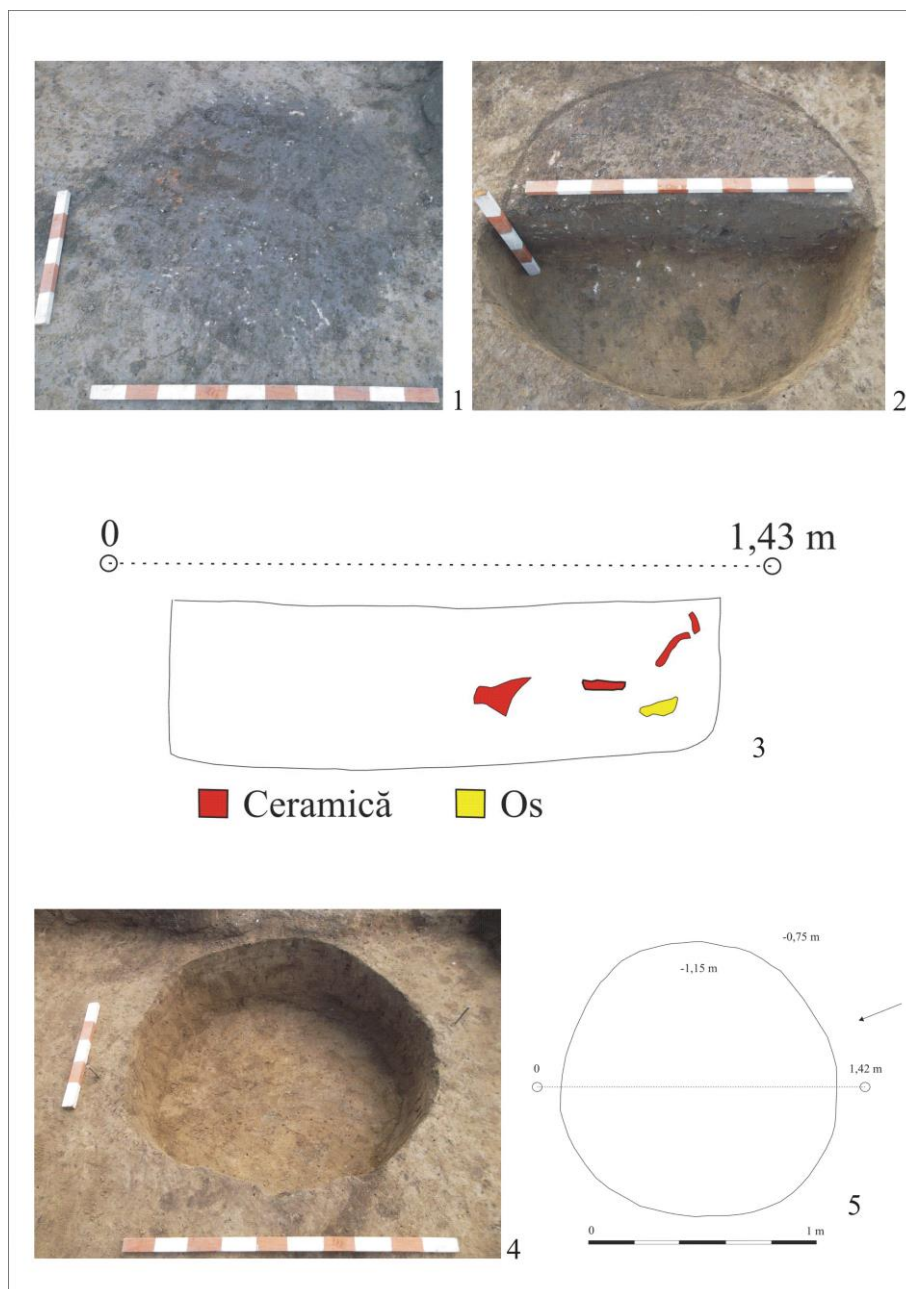

1

2

Pl. 11. Dărâmtura locuinței Cx 1, surprinsă în S I / 2017.

Pl. 12. Aspecte din timpul cercetării gropii Cx 4 (S I / 2017): 1. la conturare; 2. la secționare; 3. desen profil; 4. la final; 5. contur.

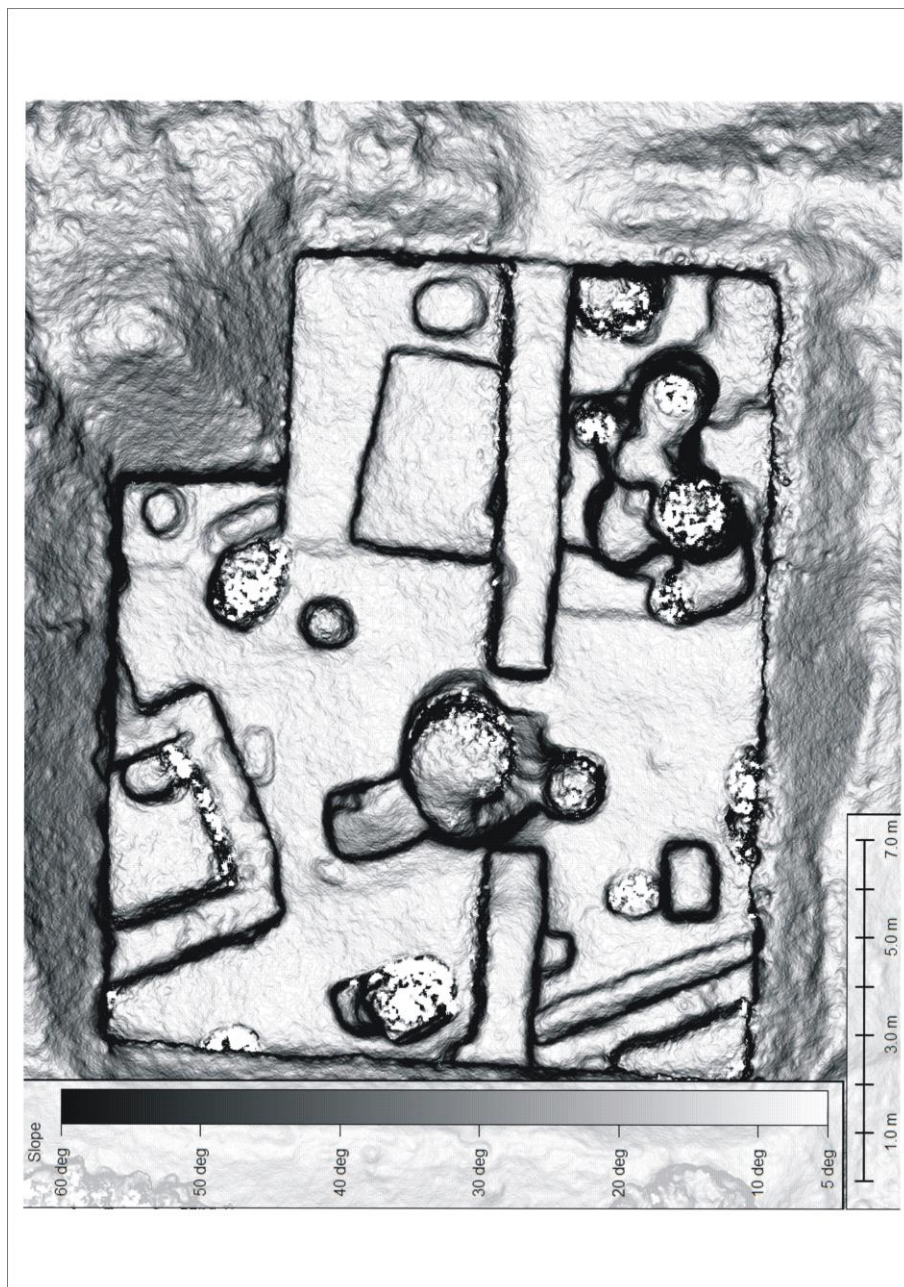
Pl. 13. Materiale descoperite în SI / 2017: 1. străpungător de os; 2. toartă de amforă cu șampilă de meșter; 3. fragment de cărămidă care conține rețele de linii incizate – jocul „moara”.

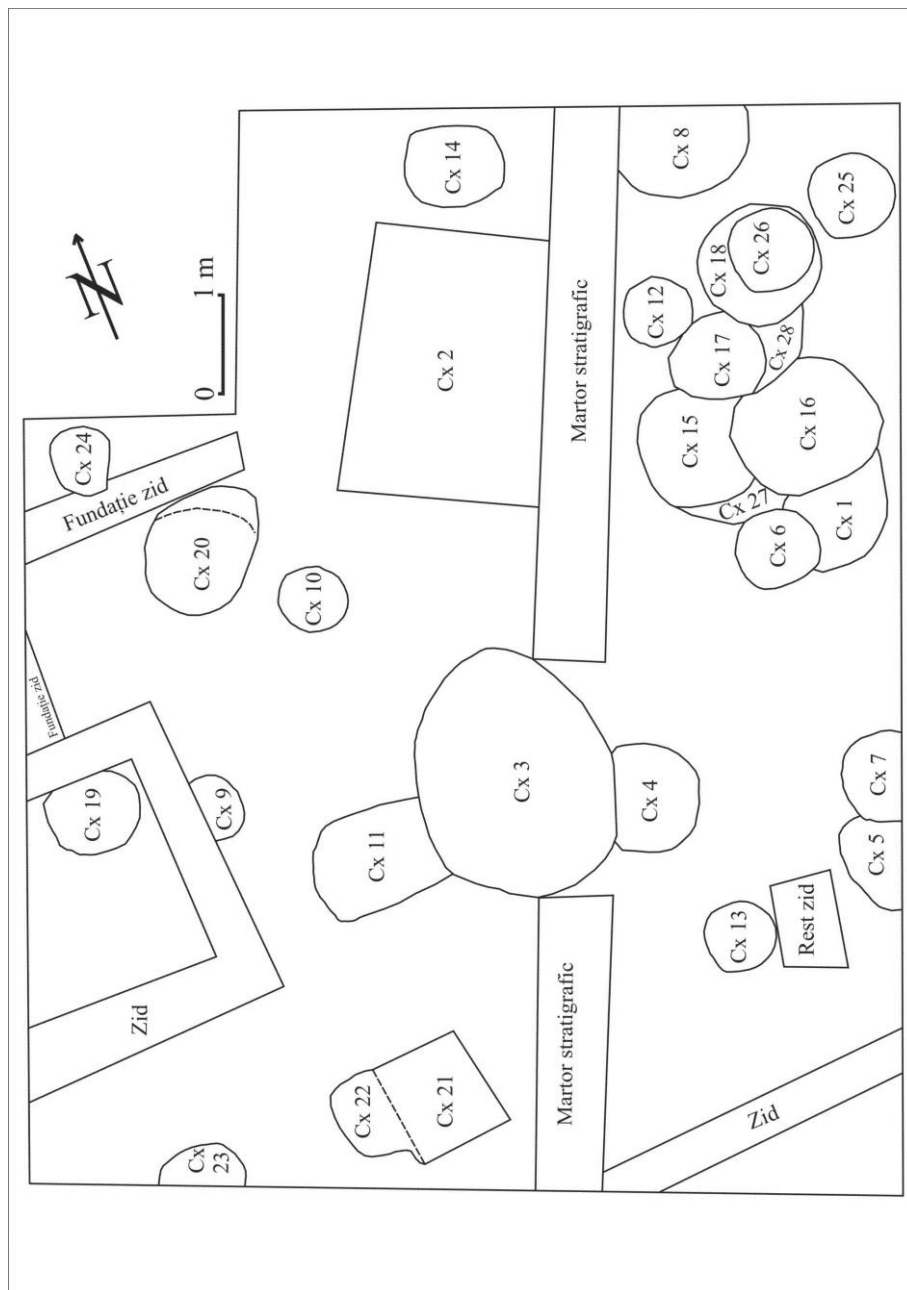
Pl. 14. Fotografie aeriană a suprafeței S II / 2017 (foto: Călin Șuteu).

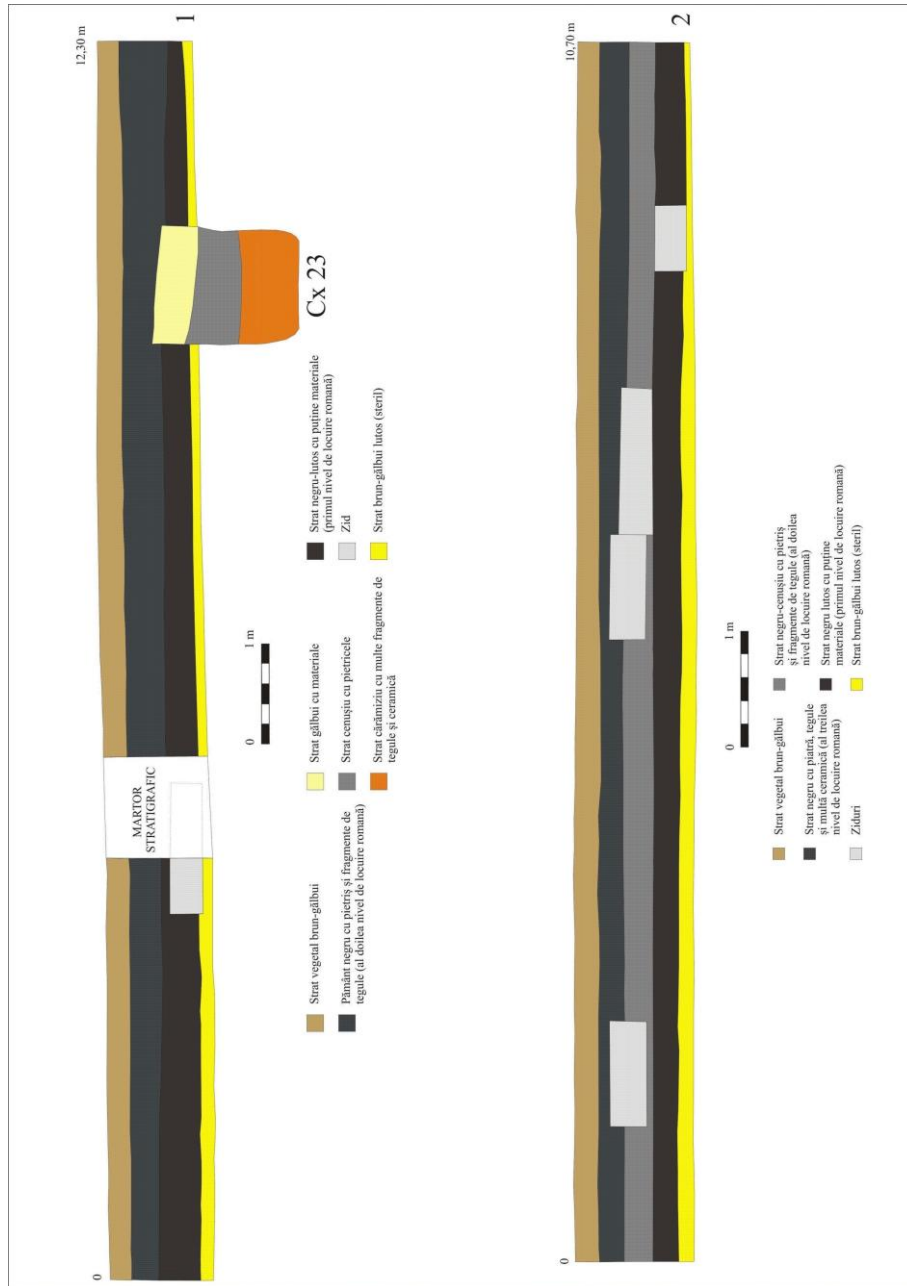
Pl. 15. Model digital al elevației (DEM) realizat pentru S II / 2017 (foto: Călin Șuteu).

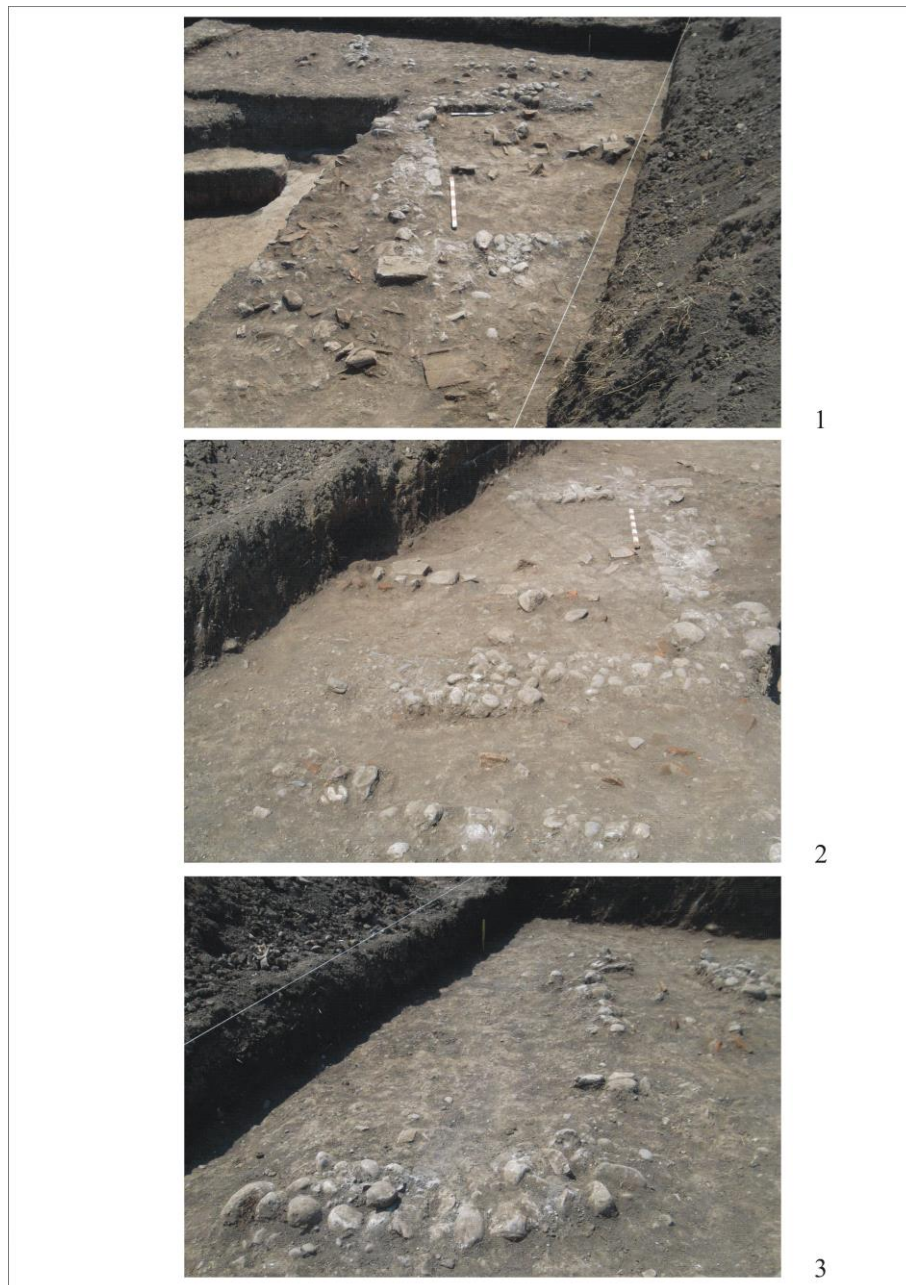
Pl. 16. Model digital al elevației (DEM-Slope) realizat pentru S II / 2017 (foto: Călin Șuteu).

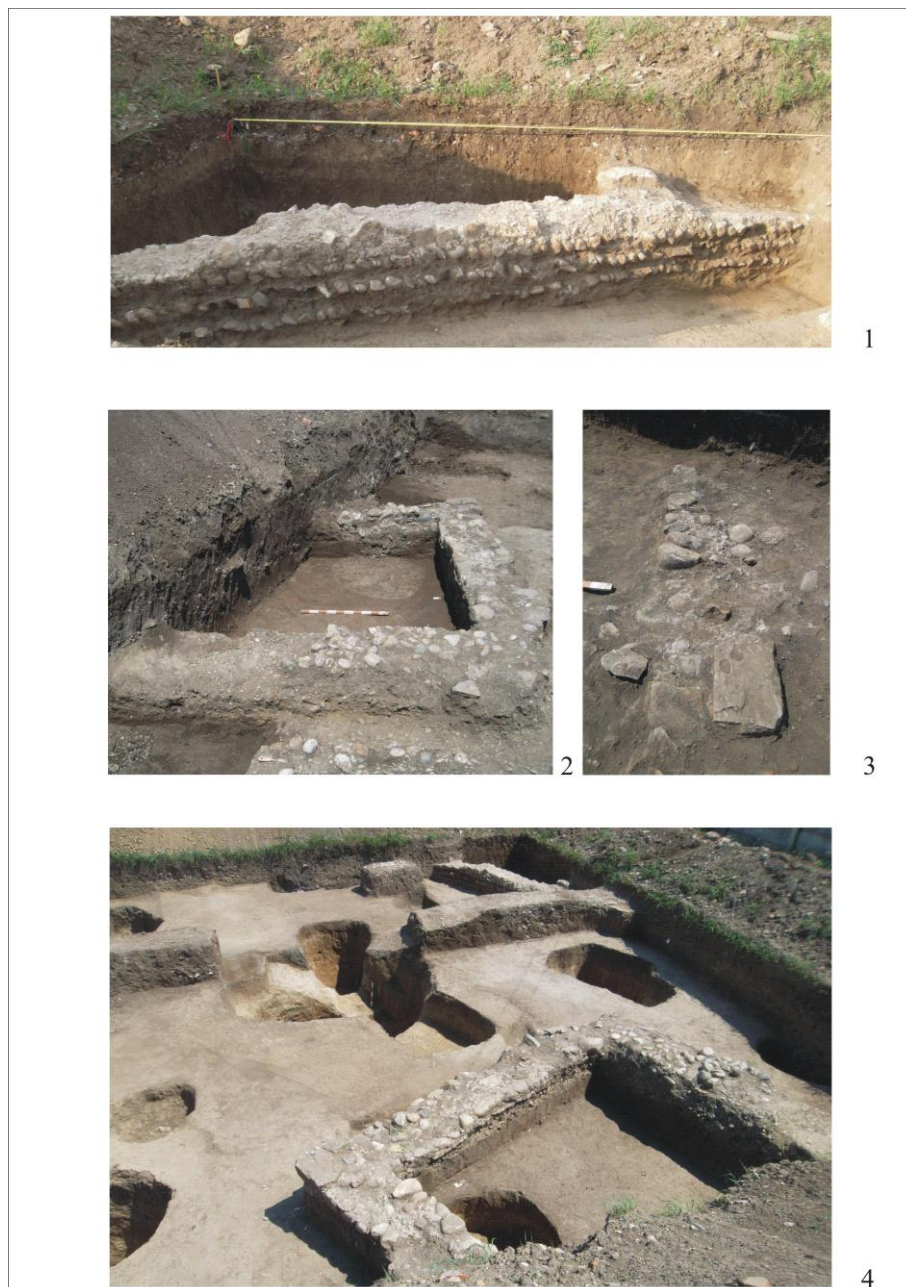
Pl. 17. Planul cercetării S II / 2017 (desen).

Pl. 18. Profile ale secțiunii S II / 2017: 1. profil sudic; 2. profil vestic.

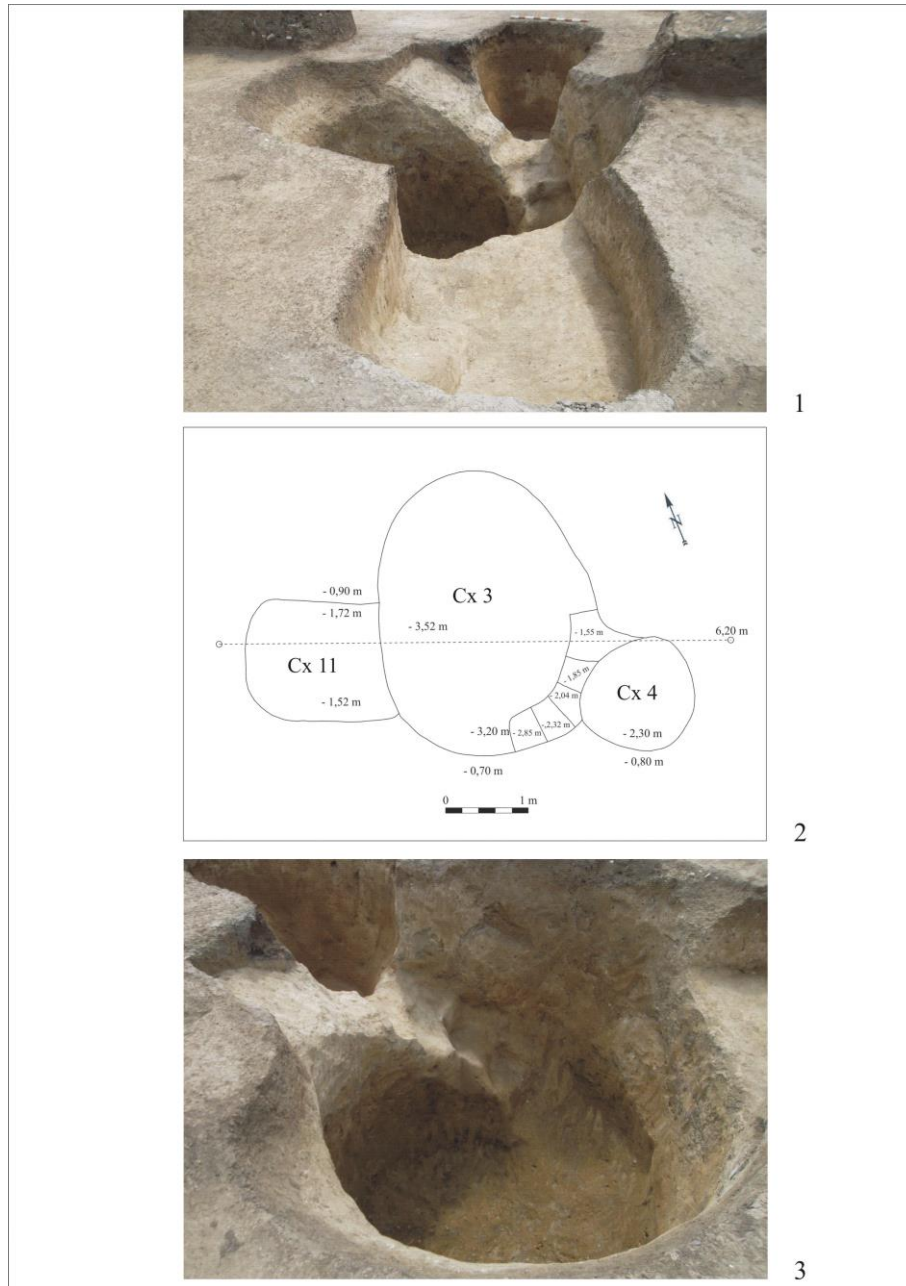
Pl. 19. Ziduri și fragmente de ziduri surprinse în S II / 2017.

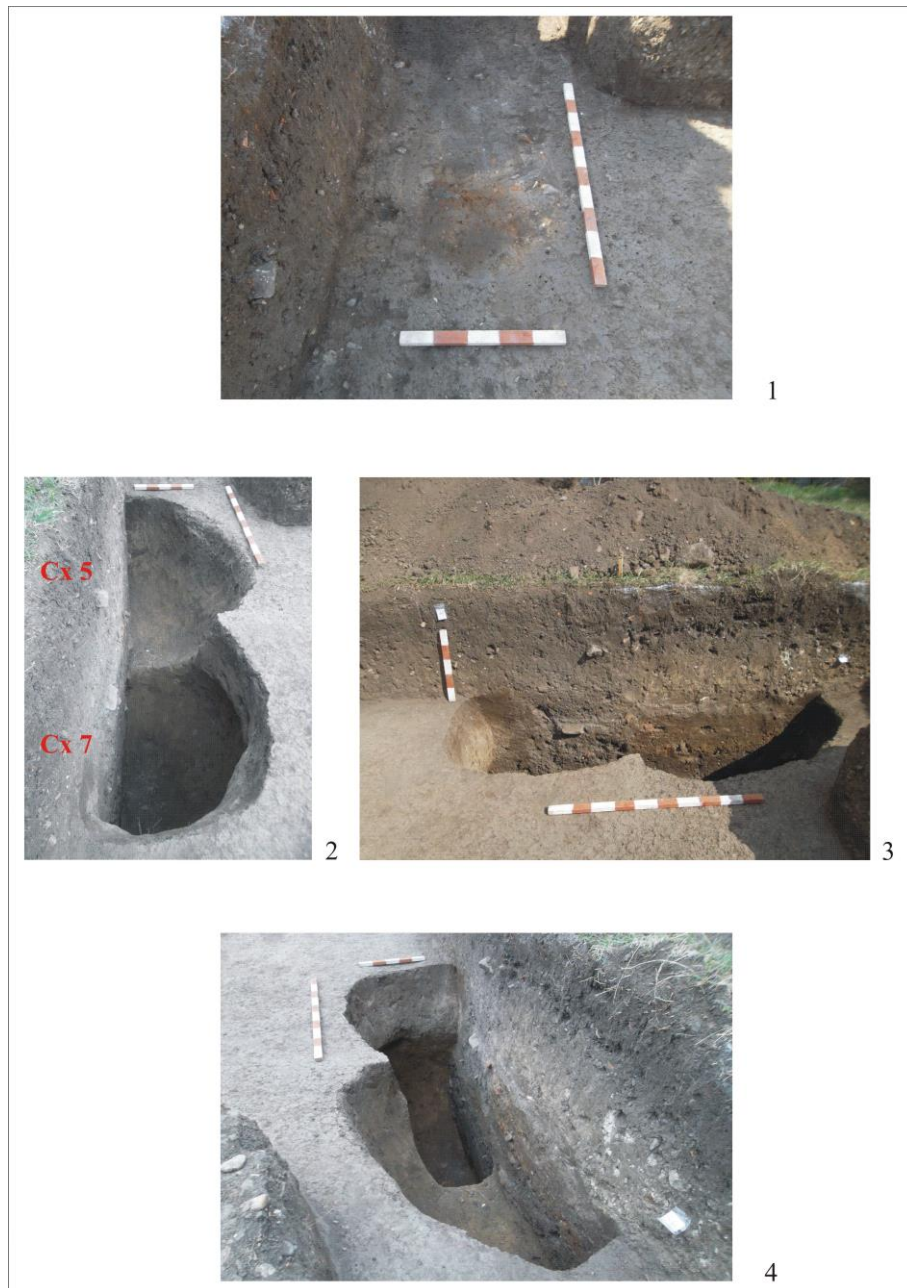
Pl. 20. Ziduri și fragmente de ziduri surprinse în S II / 2017: 1-3. detalii; 4. fotografie de ansamblu.

Pl. 21. Aspecte din timpul cercetării gropii Cx 3 din S II / 2017.

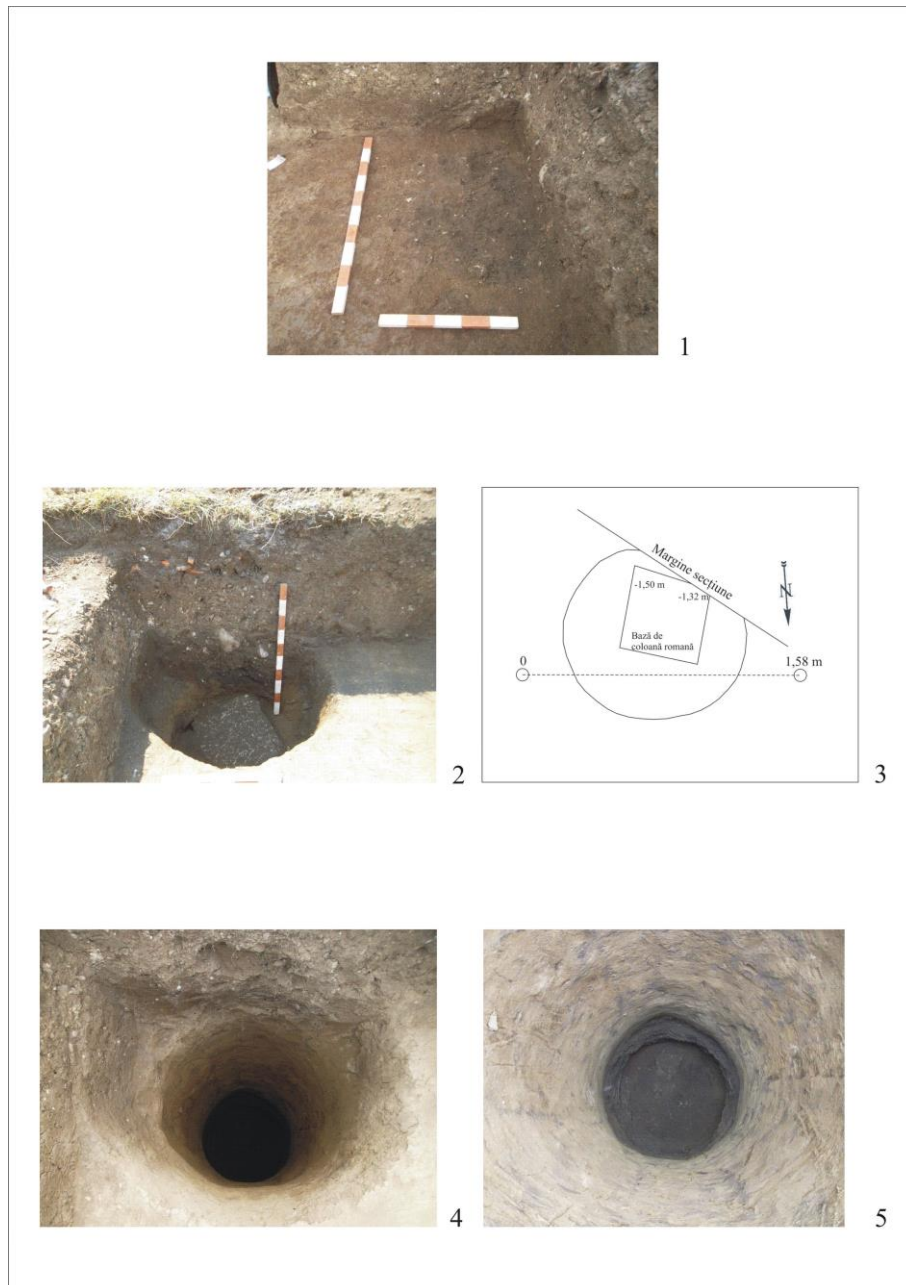
Pl. 22. Aspecte de la finalul cercetării complexelor Cx 3, Cx 4 și Cx 11.

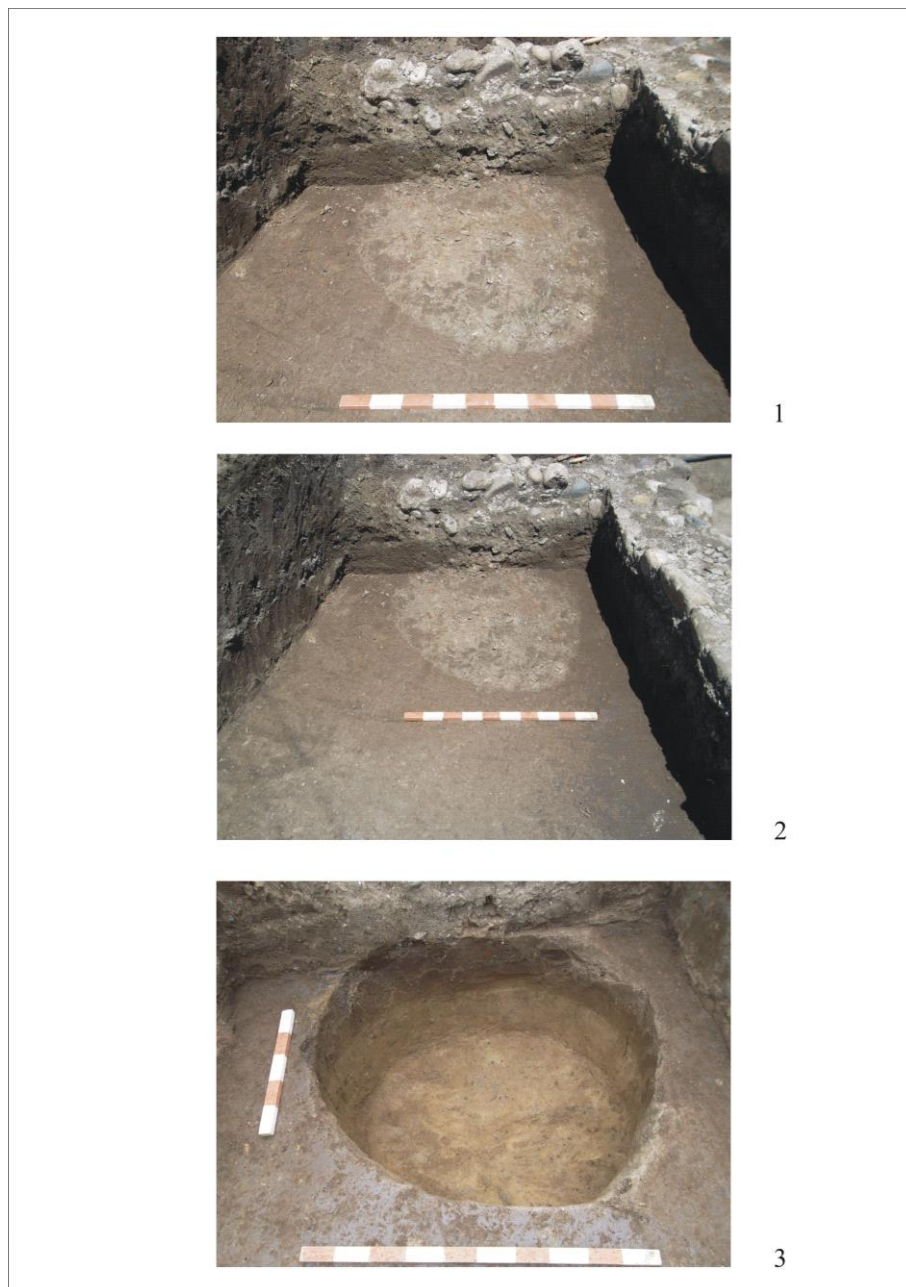
Pl. 23. Aspecte din timpul cercetării gropilor Cx 5 și Cx 7.

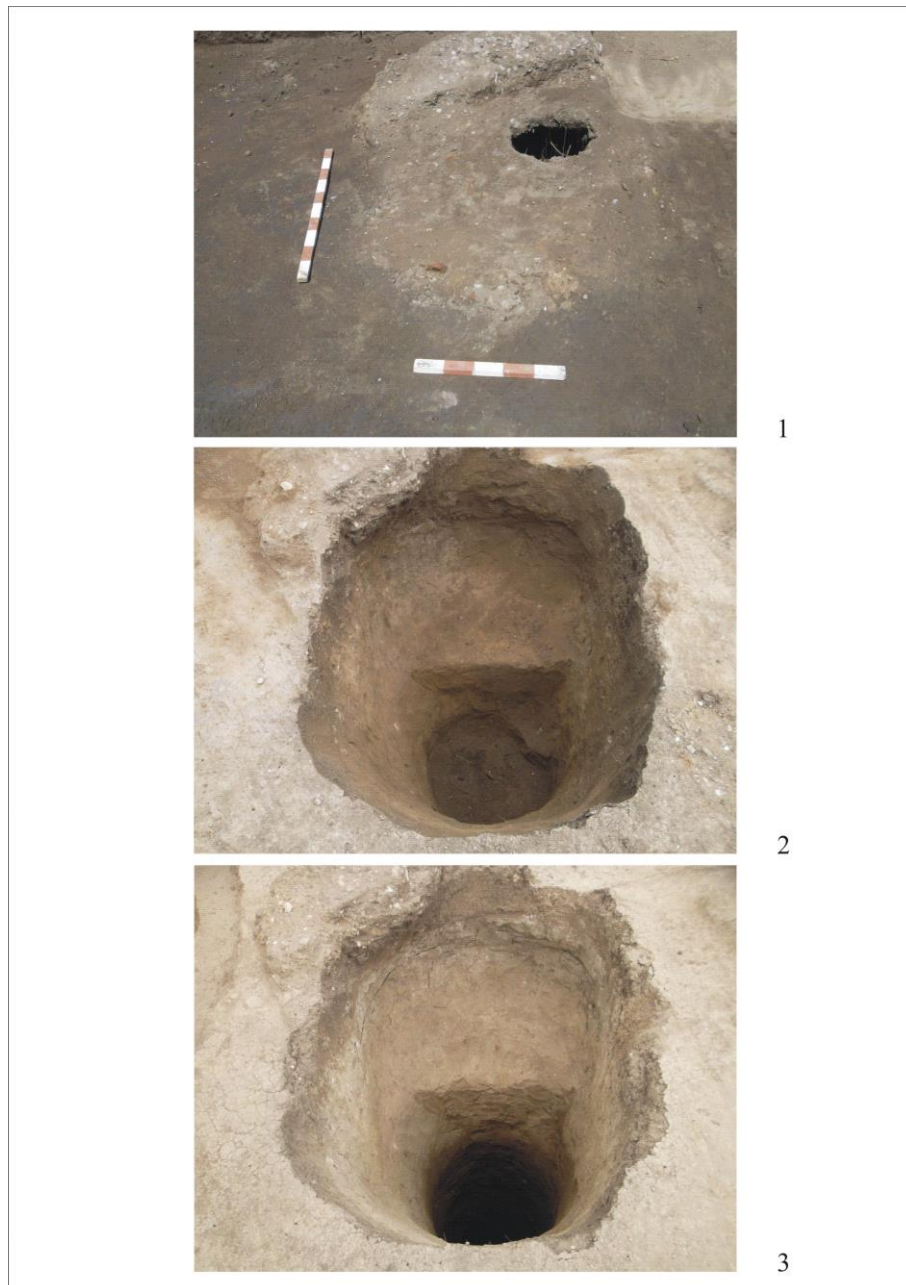
Pl. 24. Aspecte din timpul cercetării gropii Cx 8.

Pl. 25. Aspecte din timpul cercetării fântânii Cx 13.

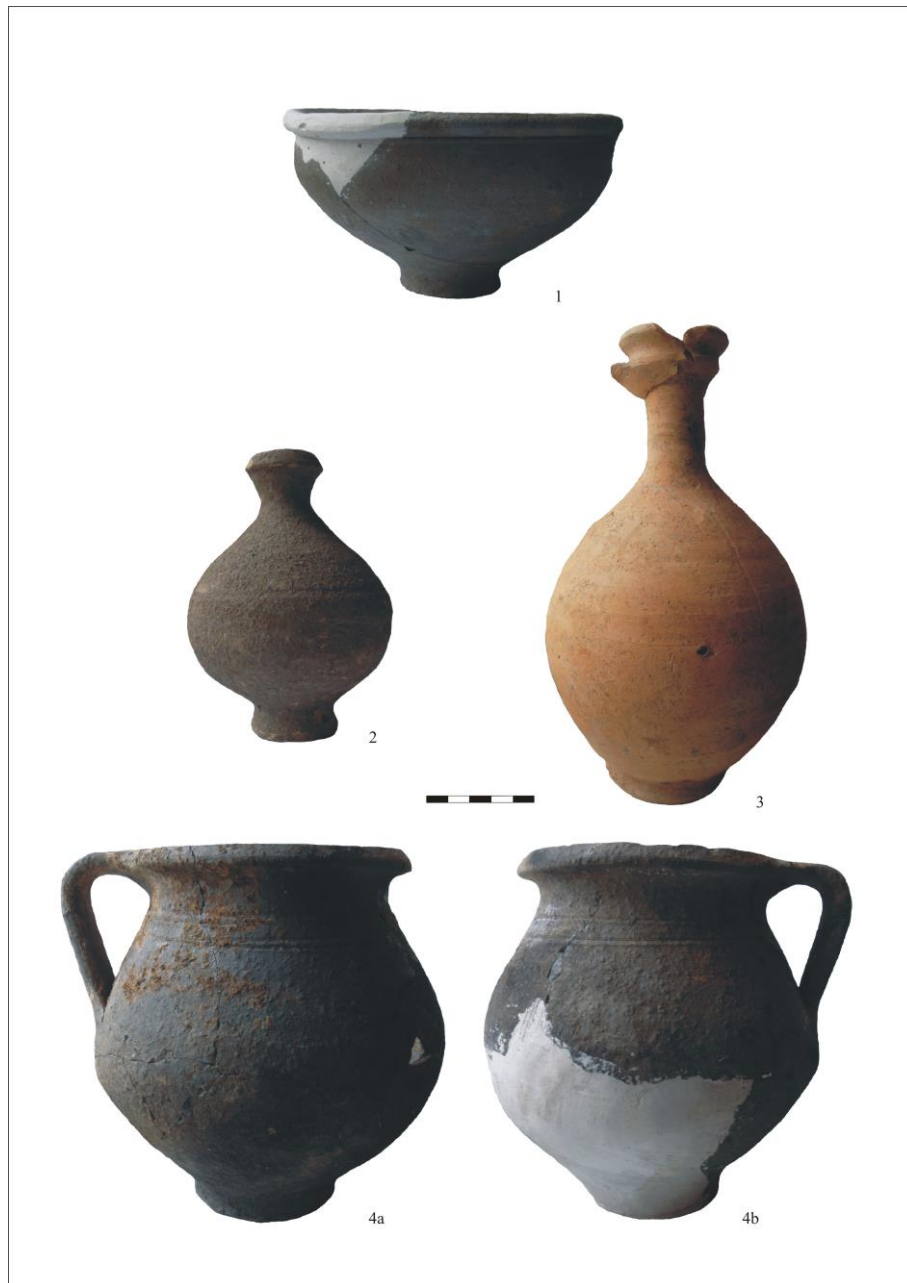
Pl. 26. Aspecte din timpul cercetării gropii Cx 19.

Pl. 27. Aspecte din timpul cercetării fântânii Cx 20.

Pl. 28. Aspecte din timpul cercetării gropii Cx 21.

Pl. 29. Vase descoperite în S II / 2017.